

Fig. 1. Kirken set fra nordvest. NE fot. 1993. – *Nordwestansicht der Kirche.*

BRØRUP KIRKE

MALT HERRED

Sognet nævnes første gang i kirkelisten i Ribe Oldemoder (ved midten af 1300'rne), hvor kirken er sat til en afgift på 4 skilling sølv (jfr. s. 1020f.). Brørup havde senest fra reformationstiden[1] og indtil 1895 Lindknud som anneks, 1895-1917 Holsted som anneks. 1925 opførtes en filialkirke, Johanneskirken, i Brørup stationsby.

Kronen overdrog ved et mageskifte 1690 kirken til kammerjunker, sekretær Peder Rodsteen,[2] som vistnok samme år solgte den til Jørgen Skeel Due til Sønderskov (Folding sogn).[3] Kirken forblev under Sønderskov til 1774, da tienden afhændedes til ni sognemænd.[5] 1803 tilhørte kirken sognets beboere.[4] I de følgende år frem til engang efter 1859 havde også L. F. Lautrup til Estrup (Malt sogn) andel i kirken.[6] Denne er overgået til selveje, formentlig 1912.

Ved klokkeskatten 1528 måtte kirken afgive en klokke (jfr. inventar). Endnu 1949 ejede kirken nogle engjorder, formodentlig skænket i middelalderen som sjælegave.[5]

Sagn. Da der var uenighed om kirkens placering tog man et par stude, der aldrig havde været under åg, spændte dem for en plov og lod dem gå. Hvor de standsede blev kirken bygget. – Kirken var julenat samlingssted for hedenfarne ånders gudstjeneste. Det hørte op, da en karl sneg sig ind for at tage del.[7] Brørup og Føvling kirker blev bygget af to kæmper, der var misundelige på hinanden. Brørupkæmpen ville slå tårnet af Føvling kirke, fordi hans egen kirke ikke havde tårn, og kastede derfor Tislundstenen mod Føvling.[8]

Mønter. Ved en gulvundersøgelse i koret 1953[9] fandtes ved harpning af den løse fyld 13 mønter.[10] Af ti danske var to middelalderlige, slået under Kristoffer I og II. Blandt tre nordtyske var to mecklenborgske hulpenninge fra slutningen af 1300'rne.[11]

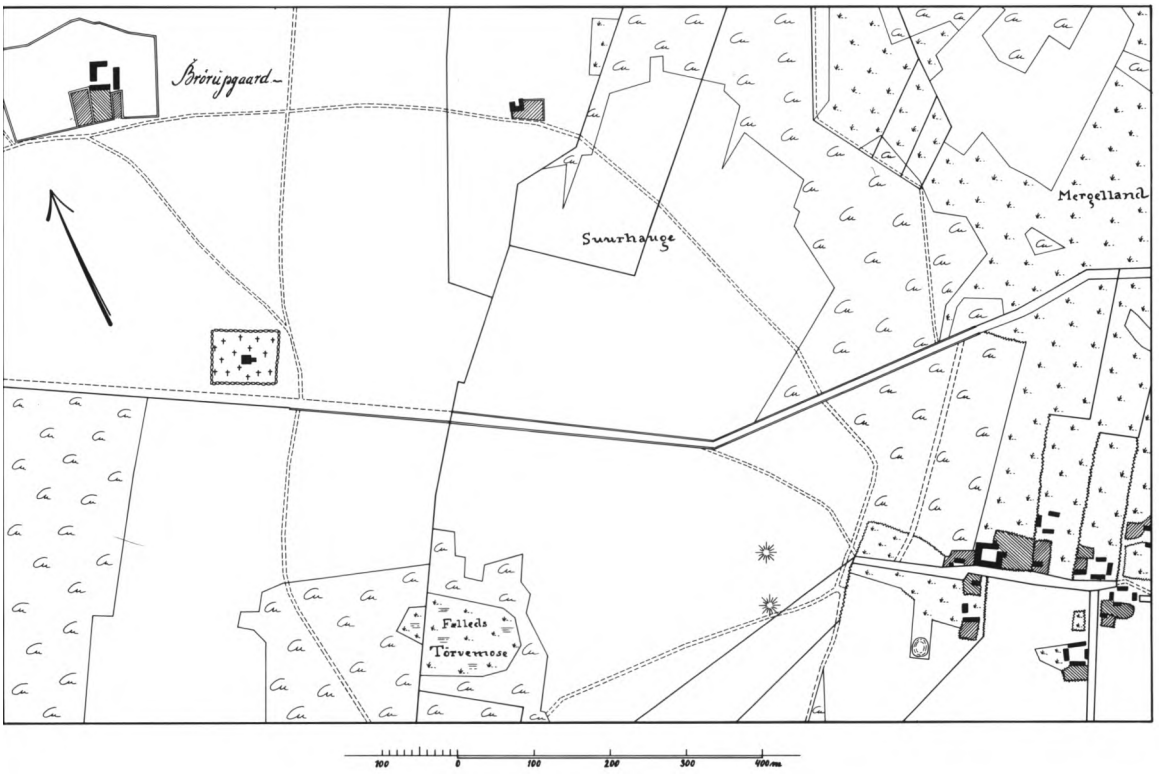

Fig. 2. Sammentegnede matrikelkort 1:10000. Surhave, Gravengård, Brørupgård og Damgårdens jorder, opmålt 1820 af P. Hjort, og Tuesbøl og Eskelund byes jorder, opmålt 1792 af L. Astrup. Rettelser for begge kort medtaget indtil 1865. Kopieret af Anna Thorsen. – *Katasterkarten, vermessen 1820 und 1792.*

Kirken ligger frit i landskabet, midt i sognet, på en svag højning ved hovedvejen mellem Kolding og Esbjerg. Den rektangulære *kirkegård* er kort efter 1903[5] udvidet med en tønde land mod vest og nord, og samtidig blev det anseelige areal hegnet med cementafdækkede kløvstensmure. Den gamle kirkegård, angivet på matrikelkortet 1820 (fig. 2), var omgivet af †stendiger. Kirkegårdens *hovedindgang* fra 1856,[6] i syd ud for våbenhuset, består af en køreport mellem to ganglåger, lukket af træfløje mellem piller af granit, afsluttet med svejfede pyramider; tidligere var fløjene af kunstfærdige jerngitre. En ganglåge i vest fører ud til graverhuset; en låge i øst, nær det nordre hjørne, har nyhuggede granitpiller kronet af kugler.

Kirkegårdens †*port* stod før 1856 i øst. Den havde 1691[3] teglhængte, murede piller og lukkedes af træfløje. Ved porten var en låge (»stette«) med †*rist* og et drejeligt kors foran. En vestre stette med træstolper var indrettet på samme måde. Porten var øde 1725, og stetternes »hvirvler« manglede.[12]

Det tilkøbte areal i nord og vest har læbælter af løvtræer, bl.a. elm og bøg. 1862 havde den endnu ikke udstykkede, græsklædte kirkegård kun de »nødvendigste« gange; langs diget var plantet poppel og el. 1879 plantedes en †lindeallé fra hovedindgangen til våbenhuset og en †kastanjeallé fra den østre låge til kirken. Langs de øvrige gange og diget var ahorn, elm og sølvpoppel.[13] I forbindelse med en omlægning af gravene fældede man 1936 en del ældre træer.[5]

†*Oldtidshøje.* I en udjævnet stenalderhøj[14] på kirkegården vest for kirken og lige inden for det gamle vestdige[15] fandtes 1927 et firesidet gravkammer, indeholdende en flintdolk.[5] Syd for kirkegården er endnu en oldtidshøj sløjfet 1952.[16]

Klokkestabel. Klokken hænger (efter nedtagningen af en †tagrytter 1954) igen i en stabel på

kirkegården. Den nuværende tømrede og tjærede stabel sydøst for kirken er dækket med et pyramideformet skifertag; den er fra 1989 og en nøje kopi af en †stabel, som 1954 flyttedes hertil fra Tornby kirke (Hjørring amt), hvor den var opstillet 1939.

Flere †*klokkestabler* (»klokkehuse«) har afløst hinanden fra 1600'rne indtil opsætningen af en †tagrytter 1885. 1691 hang klokken i et tømret »klokkehus« nordøst for kirken. Det stod på otte støtter og var tækket med fjæl. Øverste del var da vel ved magt, nederste del var gammel, og forrådnede »stribånd og løsholter« skulle fornyes.[3] 1725 var klokken taget ned og afventede opsætningen af et nyt hus.[12] 1790 var klokkehuset »ved kirkens østre ende« så brøstfældigt, at man ikke kunne ringe med klokken.[17] Burman Beckers tegning (fig. 13), o. 1860, viser en stabel umiddelbart øst for koret med fire hjørnestolper, afdækket med et træbeklædt pyramidetag med knop i spidsen.

BYGNING

Kirken, der består af kor og skib, er en kvaderstensbygning, hvis skib har bevaret sin gamle, romanske skikkelse, mens koret er en senmiddelalderlig ombygning i genbrugte materialer. Ombygningen, der også omfatter triumfmuren, har betydet en reduktion i forhold til det oprindelige †kor, der havde tapsis. Et våbenhus ved sydsiden er formodentlig fra renæssancetiden. Kirkens orientering har en mindre afvigelse til syd.

Arkæologiske undersøgelser ved K. Høgsbro Østergaard i forbindelse med en restaurering 1953-54 afslørede fundamentet til apsis og sporene efter to trækirker.[9] En teori om at hele kirken, efter at den havde fået korudvidelse og tårn, var ombygget i gotisk tid må afvises efter fornyede undersøgelser 1993[18] (se ndf.).

†*Trækirker* (fig. 3-4). Ved udgravningen 1953-54 påvistes i skibets gulv spor efter to trækirker, begge sandsynligvis kirker, som efter tur har været forgængere for stenkirken.[9] 1) Af den ældste (fig. 3) fandtes stolpehuller fra en del af søndre langvæg, opbygget af runde stokke, som indbyrdes var forbundet af planker, formentlig fastholdt i noter i stokkene. Større huller med nogenlunde regelmæssig afstand antydede en fagdeling af stavvæggen. 2) Af et stort antal stolpehuller, der fremkom i et højere niveau, syntes en del at tilhøre en yngre bygning (fig. 4). Til denne kunne henføres to stolpehuller i skibets sydside, mellem hvilke der fandtes spor af en fodrem, som har hvilet direkte på jorden.

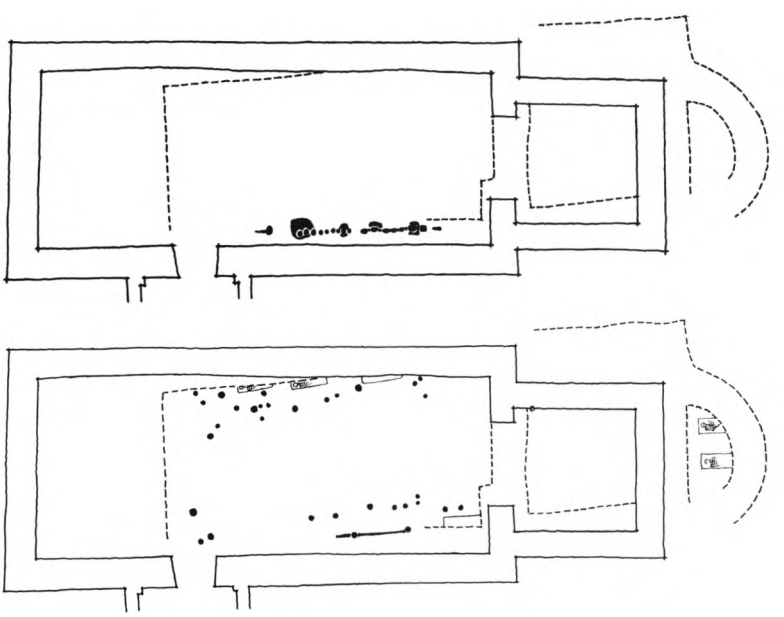

Fig. 3-4. Planer 1:300 af formodede ttrækirker, fremdraget 1953-54 (s. 2707). Skitser af Holger Schmidt til Nationalmuseets Arbejdsmark 1961 på grundlag af Knud Høgsbro Østergaards undersøgelser (de stiplede linjer er Høgsbro Østergaards tolkning af formodede fundamenter til en ældre stenkirke, jfr. fig. 12). – *Grundrisse von vermuteten †Holzkirchen, freigelegt 1953-54.*

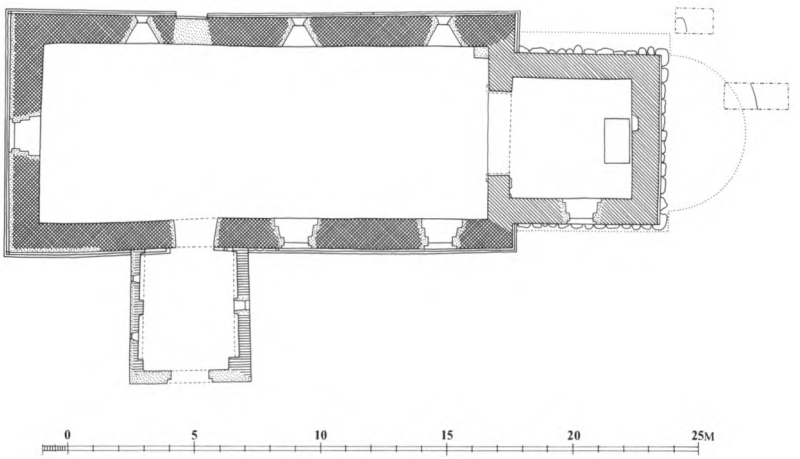

Fig. 5. Grundplan 1:300. Målt af Henrik Jacobsen og tegnet af Marianne Nielsen 1993. Den punkterede linie angiver den omtrentlige udstrækning af det oprindelige kor og apsis. De stiplede felter øst for koret viser udgravningsfelter 1993 med fremdragne fundamenter til kor og apsis. – *Grundriss. Die gepunktete Linie gibt den ungefähren Umfang des ursprünglichen Chors und der Apsis an. Die gestrichelten Felder östlich vom Chor zeigen Ausgrabungsfelder 1993 mit freigelegenen Fundamenten.*

Stolpehuller ved skibets nordvæg dannede ikke noget mønster, og adskillige huller kan derfor ikke med sikkerhed henføres til de to træbygninger.[19] Tre grave inden for skibets nordvæg gennemskæres af stenkirkens fundamenter og må være ældre end denne.

Af den romanske *stenkirke* er som nævnt kun *skibet* bevaret, mens koret, som det fremtræder nu, skyldes en ombygning en gang i senmiddelalderen. Skibets betragtelige længde, godt 20 m, kan antyde en vestforlængelse. Der foreligger dog ingen yderligere belæg herfor bortset fra det forhold, at vestendens indervægge (nu skjult af pudslag) ifølge Uldall udviser et vist materialeskift fra marksten til kvadre.

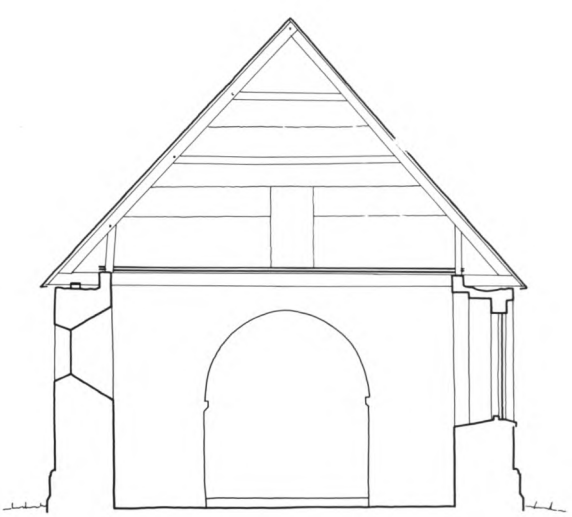

Fig. 6. Tværsnit gennem skibet set mod øst, 1:150. Målt af Henrik Jacobsen og tegnet af Marianne Nielsen 1993. – *Querschnitt durch Schiff gegen Osten.*

Skibets mure hviler på en *dobbeltsokkel* (jfr. s. 2672, fig. 13-14) bestående af en kraftig vulst over et skråkantled. Øverste sokkelskifte har hjørneklodser i vest som i Bække og Lindknud (s. 2390, 2675).[20] Østhjørnerne er molesterede, og det kan ikke afgøres, om de har haft lignende terninger.

En forskel i soklens øverste skifte mellem skibets østligste del (indtil ca. 2 m fra hjørnerne) og hvad der ligger vest herfor antyder, at den romanske kirke kan have været opført i *to etaper.* Man har, som det er almindeligt, rejst triumfmuren og det første stykke af skibets langmure samtidig med kor og apsis og herefter resten af skibet.

Skibets facader består af ti kvaderskifter, hvoraf det øverste er hvidtet. Vestgavlen, der er af kvadre indtil 2 m under spidsen, er omsat flere gange: 1797,[21] 1833 og 1868.[6] I soklen, hvis profil flere steder er ødelagt, indgår almindelige bygningskvadre. Uldall konstaterede 1887, at navnlig skibets syd- og vestside var omsat, og at

Fig. 7. Kirken set fra sydøst. NJP fot. 1993. – *Südostansicht der Kirche.*

der her indgik en del teglstumper mellem kvaderstenene.

Kvaderstensteknik. Granitkvadrene er tildannet i og omkring bygningen og affaldet fra kløvningen efterladt på stedet. Høgsbro Østergaard traf 1953-54 på store mængder af kvaderafslag ude og inde, heraf en stor ansamling i gulvet i skibets vestende. I flere afslag sås kilemærker.[22] Ved udgravningen 1993[18] fandtes i de øvre jordlag uden for koret mange løst liggende afslag, typisk trekantede »pyramider«, 20-30 cm på længste led.

Døre. Skibets tilmurede norddør står som en retkantet udvendig blænding, 120 cm bred, dækket af en stenbjælke. Døren bryder øverste sokkelled. Siderne er af almindelige kvadre, og tilmuringen er foretaget med nye teglsten i munkestensformat. I det indre stod døren 1887 (Uldall) som en dyb blænding, dækket af et panel. Syddøren havde da udvendig en tilsvarende udformning. Den nuværende fladbuede afslutning afløste 1954 en rund bue fra 1891.[13] Den udvidede åbning bryder begge sokkelled, hvis hjørner er afbrudte og aftrappede.

Vinduer. Af gamle rundbuede åbninger sås 1862[13] to tilmurede »fordybninger« i skibets nordside, mellem østhjørnet og døren (jfr. fig. 13). De smigede karmsten og overliggere blev udtaget, vistnok 1875, i forbindelse med indsætningen af store støbejernsrammer. Vinduesstenene henlå herefter på kirkegården, indtil de genindsattes ved en »tilbageføring« 1954, suppleret i midten af en tredie, palmetsmykket overligger (fig. 11), der havde været indmuret i korets østvæg (her sidder endnu en underligger). Den palmetprydede overligger, 65 cm bred i lysningen, stammer sandsynligvis fra det nedbrudte kor. Den er i sin udsmykning nært beslægtet med flere vinduer på egnen, f. eks. i Grimstrup (s. 1682) og Gørding kirker. Sålbæn-

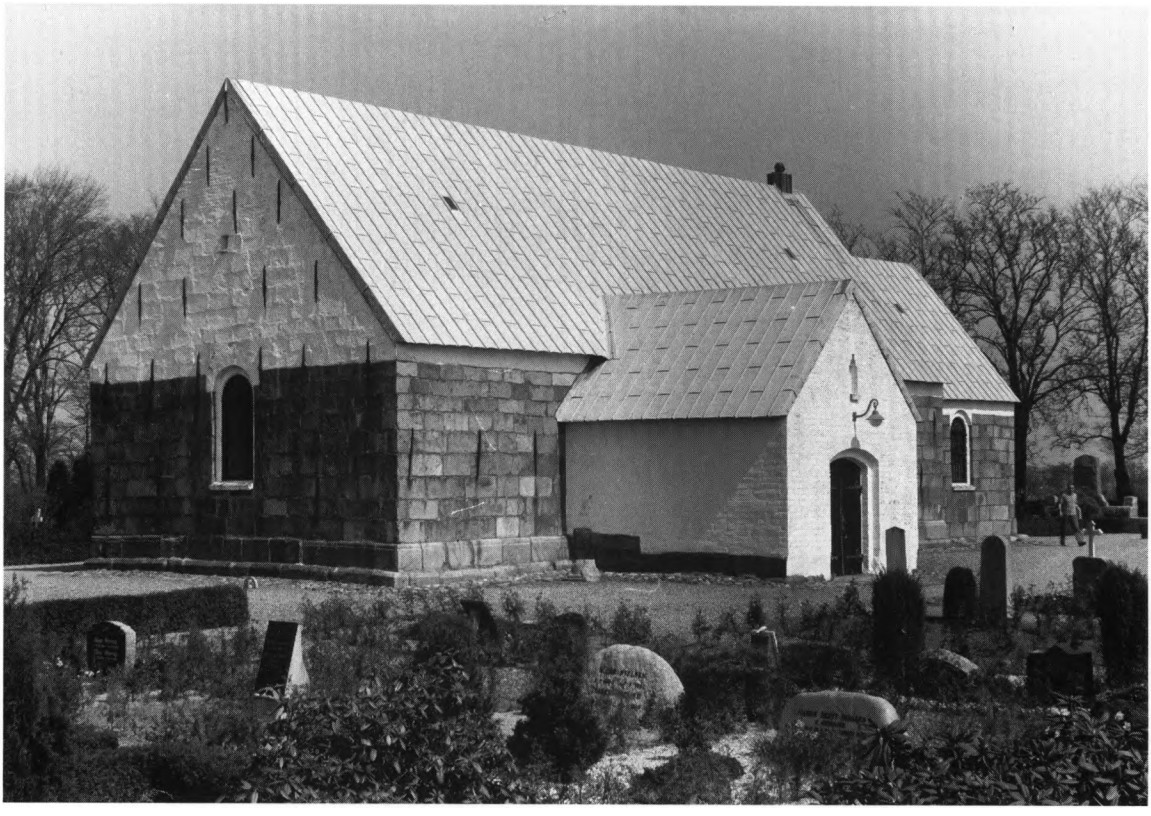

Fig. 8. Kirken set fra sydvest. NJP fot. 1993. – *Südwestansicht der Kirche.*

ken i skibets midterste vindue, med et lille nyhugget kors, stammer fra Holsted †kirke (s. 2742), nedbrudt 1885. Dette årstal var tidligere udhugget omkring korset.[9]

Indre. Skibets vægge er pudsede, hvorfor de gamle murflader unddrager sig en nærmere undersøgelse. Uldall skriver 1887: »(Væggene) er dels af (hugne granitkvadre), dels af rå granit. De hugne kvadre ses indvendig særlig i langhusets vestlige del«. Den aftrappede inderside af skibets vestre gavltrekant er helt af kvadre. Et lille lyshul, midt i gavlen, er dannet af fire smigede karmsten fra to forskellige romanske vinduer.

Koret fik sin nuværende fremtræden ved en senmiddelalderlig ombygning, der har et nært sidestykke i Bække kirke (s. 2390f.). Herved opgav man ikke blot apsis, men koret er gjort lidt kortere end det oprindelige, og ydermere er nordmuren trukket en halv meter mod syd. Som i Bække hviler murene på en syld af liggende kampesten (i niveau med skibets skråkantled) med de flade sider opad. Under hjørnerne er brugt lidt større sten. I øst er der et skifte profilerede sokkelsten uden tildannede hjørner.[23] Langsidernes kvadre er uden forbandt med skibet. Skiftegangen er noget springende i nordsiden, hvor der nederst indgår en meget stor sten.[24] Den hvidtede gavltrekant er af kvadre helt til spidsen; heriblandt indgår en sten 29×56 cm med en fordybning i to afsæt, opfattet som et relikviegemme (se inventar). Koret, der oplyses af et stort vindue i syd synes ikke at have haft åbninger i øst og nord.

Ved korets ombygning blev *triumfmuren* gjort tyndere og trukket lidt mod vest. Af den gamle mur er mod koret levnet et par kampesten, der træder frem nederst i sydsiden. Korbuen er svagt spidsende. Ved en reparation 1954 konstaterede Høgsbro Østergaard, at den var opført af en blanding af munkesten og rå marksten, i østsiden muret i forbandt med korets vægge. *Krag-*

stenene, vel overført fra den gamle bue, sås da at være sammensat af forskellige profilsten med munkesten imellem.[25] Gavltrekanten er på østsiden, under korets tagflade, af munkesten, ellers af kvadre.

†*Kor og apsis.* Udstrækningen af det ældre kor kan nogenlunde anslås ud fra det nordøstre fundamentshjørne, påvist 1993.[18] Det har været noget bredere end det nuværende, hvilket ikke kan overraske, da der var tale om en kirke med apsis. Sammenføjningen mellem korets sydmur og skibet kan muligvis udpeges i triumfmurens sokkel (fig. 9), hvor skråkantleddet afbrydes 82 cm fra skibets sydøsthjørne, hvorefter soklen er retkantet.

Kor og apsis har haft en profileret sokkel med en vulst svarende til skibets østligste del, formodentlig som her hvilende på et skråkantled.[26] En enkel, krum og profileret sokkelkvader fra apsis ses i skibets sydside lige øst for våbenhuset, og tæt herved sidder to profilerede hjørnesokkelsten med menneskehoveder. De to sten (den ene inde i våbenhuset) har sandsynligvis udgjort korets østre hjørner.

Til den nedbrudte apsis kan yderligere henføres i det mindste fem krumme kvadre, indmuret indvendig i skibets østre gavlspids. En række vinduessten: dele af overliggere indvendig i korgavlens spids, en overligger i skibets

Fig. 11. Romansk vindue i skibets nordside, rekonstrueret 1954. Den palmetsmykkede overligger er hentet fra korets østvæg, sålbænken, med nyt korsmærke, er fra Holsted gamle †kirke (s. 2709). NE fot. 1993. – *Romanisches Fenster in nördlicher Schiffswand, rekonstruiert 1954. Der mit Palmetten geschmückte Sturzbogen wurde der östlichen Chorwand entnommen. Die mit einem neuen Kreuz versehene Sohlbank stammt aus der alten †Kirche in Holsted.*

Fig. 9-10. 9. Sammenstødet mellem skib og kor. Skibet med dobbeltsokkel og det ombyggede kor hvilende på en liggende syld. I skibets skråkantled ses et udhugget hjørne, der formodentlig angiver det oprindelige hjørne mellem †kor og skib (s. 2711). 10. Udsnit af skibets sokkel, det sydvestre hjørne, set fra vest (s. 2708). NJP fot. 1993. – 9. *Verbindung zwischen Schiff und Chor. Das Schiff mit Doppelsockel und der umgebaute, auf einem Fundament aus Feldstein ruhende Chor. Am Sockelgesims des Schiffs eine ausgehaute Ecke, die vermutlich die ursprüngliche Verbindung zwischen †Chor und Schiff angibt. 10. Ausschnitt aus Doppelsockel des Schiffs, südwestliche Ecke, Westansicht.*

gavlspids samt den nævnte sålbænk i korets østvæg,[27] kan stamme dels fra koret, dels fra skibets sydside.

Efter *udgravningerne 1953-54* (fig. 12) nåede Knud Høgsbro Østergaard til den konklusion, at hele den nu stående kirke var resultatet af en ombygning ca. 1350-1500 under genanvendelse af materialerne fra en romansk kvaderstenskirke med apsis, kor og skib, som forinden var udvidet med et tårn i vest og en kortilbygning i øst.[9] Antagelsen byggede på den opfattelse, at fundamenterne var »mærkeligt skæve« i forhold til kirkens mure.

En supplerende undersøgelse 1993[18] nord og øst for koret (jfr. felterne på fig. 5) påviste det nordøstre hjørne af korets fundament ca. 0,9 m længere mod syd og 0,25 m længere mod øst end angivet på Høgsbro Østergaards plan. Afvigelsen må forklares ved, at han ved en fejl har indmålt fundamentets nordside i forhold det fortov, der omgiver kirken, i stedet for korets nordmur. Ydersiden af apsidens fundament fandtes, hvor det var angivet på samme plan, hvorimod det formodede fundament til en korudvidelse viste sig at være løse sten, heriblandt mange kvaderstensafslag, som lå over nyere grave.

Våbenhuset, som formodentlig er fra renæssancetiden, har forholdsvis tynde mure af munkesten over en syld af liggende kampesten. Nederst i vest er brugt et skifte granitkvadre. Gavlmuren er ommuret 1900 og sammen med vestsiden skalmuret med nye store teglsten ved kirkens istandsættelse 1954, mindet ved en indhugget indskrift i sylden: »Rest(aureret) 1954«. Indvendig optages langvæggene af fladrundbuede sparenicher, de to vestre med små, smigede glugger, tilmuret i det ydre. Et lille, retkantet vindue midt i østsiden er indsat 1855.[6] Den fladbuede og falsede dør i syd er udvidet og nymuret 1954. Døren stod endnu ved Uldalls besøg 1887 med sin oprindelige, fladbuede afslutning, der ved gavlens ommuring 1900 blev ændret til en rund bue.[13] I gulvet ligger gamle, kvadratiske fliser (ca. 20×20 cm), 1954 ført hertil fra skibet, og munkesten. Bjælkeloftet, fra 1847,[6] er gråmalet. En lem i loftet fører op til skibets tagrum. En tømret †trappe ved vestvæggen blev nedtaget 1954. Under indgangsdøren ligger en stor, flad kampesten, 160×90×25 cm. En muret †*bænk* af rå marksten ved østvæggen er fjernet 1954. En muret †*kamin* i sydvestre hjørne, af Uldall 1887 betegnet som »et gammelt ildsted til blystøbning«, er formodentlig brudt ned 1900.

Provstesynet beklagede 1805 våbenhusets forfatning: Da det var det sted, hvor kirkegangskoner blev introduceret efter fødsel, »så burde

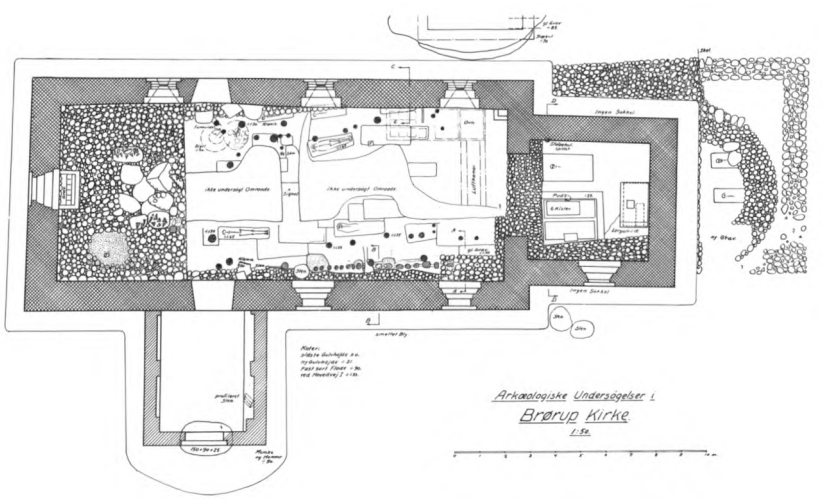

Fig. 12. Grundplan over arkæologiske undersøgelser i kirken 1953-54 (s. 2712), 1:300. Tegnet af Knud Høgsbro Østergaard 1961. – *Grundriss von archäologischen Untersuchungen in der Kirche 1953-54.*

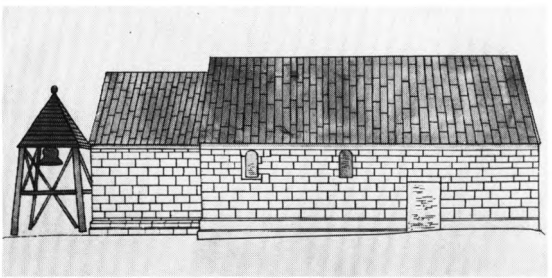

Fig. 13. Kirken set fra nord. Tegning af Burman Becker o. 1860. Korets sokkel er ikke angivet korrekt. Det kgl. Bibliotek. – *Nordansicht der Kirche mit nicht korrekt angegebenem Chorsockel. Zeichnung, um 1860.*

det for sådanne skrøbelige koners skyld være tæt, men sådan er huset ikke i Brørup kirke; thi ej alene er den yderste dør utæt, men der er heller ingen loft, og gulvet er ujævnt og behøver at omlægges«.[28]

†*Tagryttere.* 1) 1885 opsattes en kobbertækket rytter over skibets vestgavl, ca. en meter fra murflugten. Den var bygget af tømrermester Holm i Kolding, blev båret af fire stolper og afsluttedes i et stejlt, ottesidet spir, der rejste sig over fire åbne gavltrekanter. Den afløstes 1912 af en blytækt tagrytter med fladbuede åbninger og firesidet pyramidespir.[13] Rytteren blev nedtaget 1954, da klokken igen hængtes i en stabel på kirkegården.

Vedligeholdelse og istandsættelser. Efter kirkens overgang til privat eje afholdtes 13. maj 1691 et omfattende syn, der blev optegnet i tingbogen.[3] Her opregnes mangler på lofter, tømmer, vinduer og blytække. Partier af skibets gavle skulle sættes om, klokkestabel og kirkegårdsport repareres. De samlede reparationer, hvortil man skønnede et forbrug af 36 tønder kalk og 1500 mursten, blev anslået til en udgift på 127 slette daler. 1767 fandt synet, at kirken i alle måder var i »forsvarlig og upåklagelig stand«.[29] 1790 var blytaget utæt; det regnede ned, hvorfor loftet mange steder var råddent. Bygningen og dele af inventaret var under reparation 1792,[17] og nye istandsættelser nævnes 1832 og 1839.[6]

Igennem årene er der foretaget *omsætning* af større og mindre partier af kvaderstensmurene. 1797 var stenene i skibets sydside, vest for våbenhuset, begyndt at skride, og samme år konstaterede man en »bug« på vestgavlen.[30] 1833 måtte stenene i vestenden genindsættes. Mellem 1857 og 1867 blev korets tre udad hældende mure sat om.[6] 1862 skulle en del af skibets nordre sidemur omsættes, »såvidt som den ses at være ude af retning og linie«; 1867 kom også turen til skibets sydside, fra det sydøstre hjørne og hen imod våbenhuset.[13]

En *hovedreparation* 1891 omfattede navnlig kirkens indre, hvor †*gulvene,* der tidligere var af gule mursten, blev erstattet af gule og sorte fliser i midtgangen og foran altret og af brædder under stolene.[13] Under udgravningen 1954 afdækkedes i skibet et gulv af røde, firkantede teglstensfliser, hvoraf de bedst bevarede overførtes til våbenhuset. Flisegulvet var flere steder gennembrudt af grave og fliserne erstattet af en pikstensbelægning eller teglsten på fladen. I skibets vestende var gulvet af stampet ler.[9]

Et forslag til *restaurering,* 1944, ved arkitekt Aage Bugge, Varde, kom 1953-54 i hovedtrækkene til udførelse under arkitekt Rudolph Gram, Værløse. Kirken fik nyt varmeanlæg, tagrytteren nedtoges til fordel for en klokkestabel på kirkegården, og våbenhuset blev skalmuret; gulvet blev sænket, døre og vinduer udskiftet, loftsbjælkerne blev frilagt og der indlagdes elektrisk lys.

Tårnprojekt. Indeholdt i Aage Bugges restaureringsforslag 1944 var detaljerede planer til et tårn ved skibets vestende. Tegningerne viser et tårn i tre stokværk med gavle i nord og syd og med en vindeltrappe ved nordsiden.

Tagværker. Korets fem spærfag, af eg, har korte stivere og hanebånd af genanvendt tømmer. Et spær i nordsiden er hugget ud af et krumvoksent træ.[31] Skibets tagværk (18 spærfag), 1962 forstærket med nye dragere af fyr, har dobbelt lag hanebånd og korte stivere med bladede samlinger på østsiden. Det formodentlig middelalderlige egetømmer er nummereret i ét stræk fra vest mod øst (på østsiden) med firkantstik i nord og øksehugne numre i syd.

Ved reparationer 1962 og 1988 udskiftedes egebræddelaget under blyet med nyt af fyr. Af over et halvt hundrede gamle ⋆*blybrædder,* nu i Nationalmuseet,[32] er mange korte (100-115 cm)

svarende til afstanden mellem spærene; andre har en længde svarende til tre eller fire fag. En del af de tommetykke brædder, der har været samlet med svinerygge,[33] er formodentlig genanvendte loftsbrædder.[34]

Tagbeklædning. Kirken er tækket med bly, over koret og skibets sydside mærket »BB, KB, JB, 1962«, over skibets nordside »1988, KB, JB«. På to udskiftede blyplader på loftet læses henholdsvis »B, NV, LA, 1839« og »NC, 1851«. Kirken har haft blytag så langt tilbage, som de skriftlige kilder rækker. Ved overgangen til privat eje 1690 skulle manglerne på taget takseres af en blytækker.[3] Som nævnt ovenfor var der i våbenhuset muret en †kamin til smeltning af bly. I skibets gulv, inden for norddøren, fandtes 1953-54 to †*blystøbergruber.*[9]

Lofterne står siden 1954 med frilagte, malede bjælker og bejdsede brædder, hvilende på bjælkernes overside. Kun nogle få bjælker er gamle, de øvrige er udskiftet med fyr. Over bræddelaget ligger et lag kraftige planker, †*Lofter.* Brædderne var tidligere sømmet på bjælkernes underside. Fra 1600'rne[3] og indtil nedtagningen 1847[6] fremtrådte de seks østre fag i skibet som et »panelleret loft«, måske et †*kassetteloft*(?) som det stadig ses i Bække kirke (s. 2394). Loftet, der 1874 ønskedes hvidmalet, synes helt fornyet ved kirkens restaurering 1891. Frem til 1954 var bræddelaget i skibet beklædt med profilerede lister, én under hveranden bjælke.

Sydsidens *vinduer* fik 1954 sammen med det vestre igen trærammer, med rundbuede afslutninger, mens nordsidens vinduer som nævnt blev retableret som små, højtsiddende, åbninger ved genindsættelse af gamle karmsten. De to østre sidder så nogenlunde på deres gamle plads, mens den vestre åbning er nybrudt. Koret havde 1691 ét og skibet tre †*vinduer* med »krydsstænger«,[3] formentlig de nuværende tre åbninger i sydsiden samt vinduet i vest. 1862 opregner den nyanlagte synsprotokol[13] de samme fire vinduer, der da havde retkantede trærammer, ca. 135×115 cm, under en muret bue. Trævinduerne afløstes 1875 af rundbuede støbejernsrammer, og samtidig etableredes tre nye, store åbninger i skibets nordside.

Efter restaureringen 1954 fremtræder kirken igen som en lang, blytækt og kullet bygning. De kvaderklædte facader er i blank mur, kun gavlspidserne og våbenhuset er hvidkalkede. Indvendig er de rustikt pudsede vægge hvidtede, bjælkerne er gråmalede, og i gulvet ligger store, røde mursten i sildebensmønster; under stolene er der trægulv.

Opvarmning. En †kakkelovn blev 1889 opstillet i skibets nordøstre hjørne.[13] Denne blev efter 1912 erstattet af en †kalorifer sammesteds, som 1954 afløstes af et †lavtryksdampanlæg med kedel- og brændselsrum i en fritliggende kælder nord for skibet. Dampanlægget blev 1968 ændret til et varmtvandsanlæg med oliefyret kedel i det eksisterende fyrrum. Ved installeringen af dampanlægget 1954 fjernedes skibets øvre gulvlag, og der indrettedes 75 cm dybe krybekældre med betongulv og varmekanaler under stolerækkerne.

†*Vindfløj(e).* Over de to †tagryttere var opsat en vindfløj, anbragt over en kugle.

†*Kalkmalede dekorationer.* 1) Sandsynligvis fra 1500'rne. 1954 afdækkedes i triumfbuen og omkring norddøren et okkerrødt rankeslyng, indrammet med sort og på en gul bund. Over norddøren synes rankeværket at have dannet en art kølbuebaldakin med krabber. Et stregmønster vist i samme manér iagttoges som *udvendigt kalkmaleri* på våbenhuset under tagskægget.[9] 2) 1900'rnes 1. halvdel.[35] Et fotografi (fig. 31) viser en blomster- og bladranke omkring korbuen og langs væggene over knagerækkerne.

INVENTAR

Oversigt. Fra middelalderen stammer alene granitdøbefonten, alterbordet og en lille helgenindefigur, måske S. Katharina, der nu pryder prædikestolens himmel. Hun er formentlig det eneste bevarede af en sengotisk (†)altertavle fra o. 1500.

Den sydvestjyske ungrenæssancestil er repræsenteret af en (†)skrifte- og præstestol fra 1586, opsat på foranledning af præsten Peder Nielsen og nu omdannet til skab. I den kun lidt yngre altertavle fra 1589 er høj renæssancen ved at slå igennem, og det er sket fuldtud i stolestaderne, der må være kommet til endnu i Peder Nielsens levetid (†1612). Prædikesto-

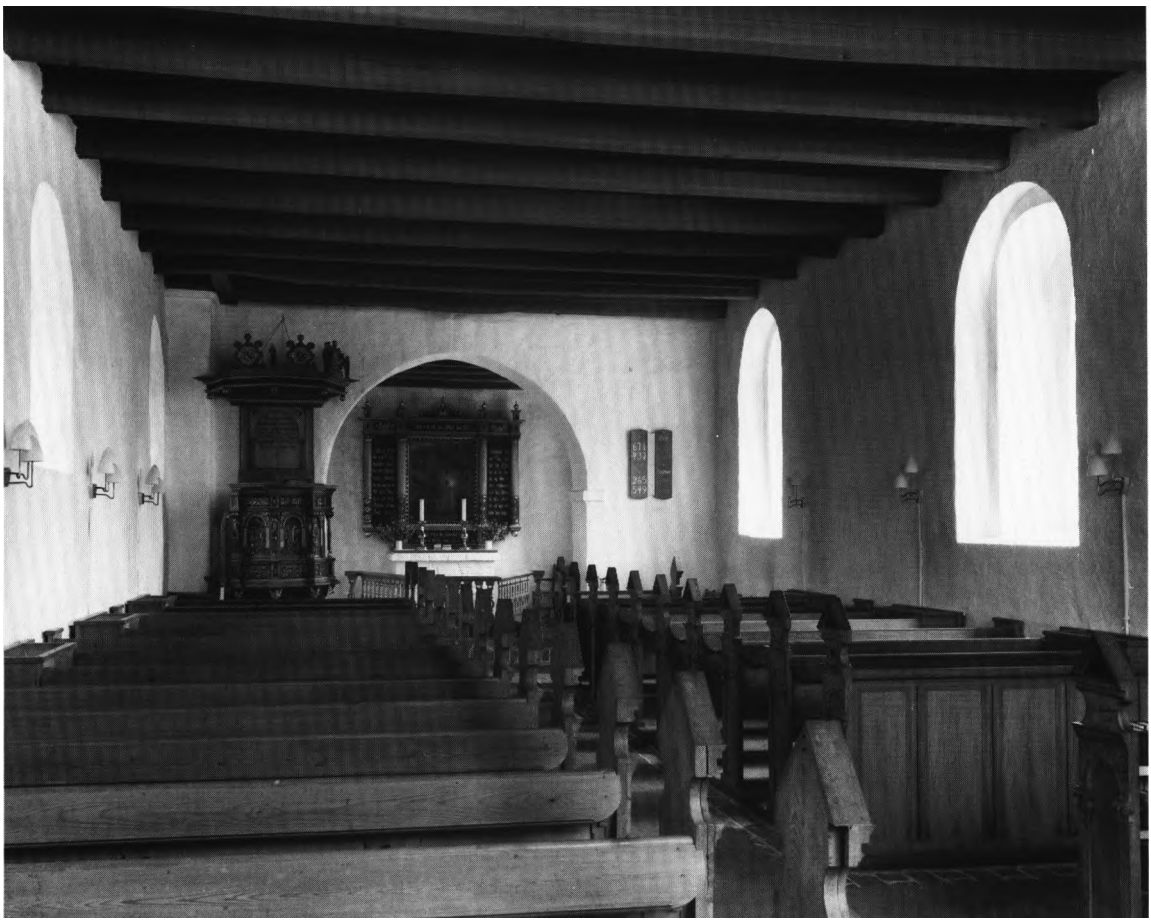

Fig. 14. Indre set mod øst. NE fot. 1988. – *Kircheninneres gegen Osten.*

len, et signeret arbejde af Mads Christensen Gamst fra 1612-22, er opsat af Peder Nielsens søn og efterfølger Søren Pedersen Præstkjær (†1649), der også har fået sit navn på klokken fra 1636, ligesom han efter sin afgang 1647 lod gøre sig en kirkestol med årstallet 1648.

Altersølvet er i sin kerne fra 1689, skænket af Niels Christensen og hans hustru Kirsten Rasmusdatter i Surhave, men er efter tyveri istandsat og forbedret 1746 af guldsmed Jørgen Nielsen Brosbøll i Vejle på foranledning af Christine Margrethe Bachmann. Alterstagerne er skænket 1734 af præsten Peder Vinding og hans hustru Mette Vrå. 1700'rne i øvrigt repræsenteres af en alterskranke (fra 1763?) og et *altermaleri (nu på Koldinghus), 1800'rne af sygesættet, der er udført o. 1865 af Niels Wilhelm Jørgensen i København, samt af et altermaleri fra 1872, som skyldes maler H. Hansen i Holsted.

Farvesætning og istandsættelser. Altertavle og prædikestol står med brogede stafferinger fra 1906, der søger at genskabe de originale renæssancefarver. Ellers præges rummet af restaureringen 1955, da prædikestolen fik sin nuværende plads i nord, mens alt stoleværk blev afrenset og de gamle dele sparsomt, partielt stafferet i et forsøg på at føre dem tilbage til deres ældste fremtræden. Som historisk rekonstruktion hviler stoleværkets behandling dog på yderst spinkelt grundlag, hvorfor man må sige, at det reelt er 1950'rnes glæde ved afrenset træ, som gør sig gældende i inventaret.

Om en istandsættelse og nymaling midt i 1700'rne vidner vel foruden alterskranken også *alterbilledet fra denne tid og en påskrift på stoleværket, hvis årstal 1763 måske tidsfæster arbejderne. En restaurering med nymaling, hovedsagelig i gråt, skete 1849, og 1872 fik altertavlen nye (t)malerier af maler H. Hansen i Holsted, ligesom egetræsmalingen holdt sit indtog i kirkerummet. Den bibeholdtes på stoleværk m.m. også efter den istandsættelse 1906, der gav altertavlen og prædikestolen deres renæssancefarver.

Fig. 15. Altertavle, 1589, med maleri, Getsemane, udført af af Hans Agersnap 1906 (s. 2717). NE fot. 1988. – *Altar, 1589. Gemälde, Ölbergszene, von Hans Agersnap 1906.*

Alterbordet er senmiddelalderligt, muret op imod korets østvæg, 154×101 cm, 112 cm højt, det øvre skifte 6 cm fremspringende (jfr. fig. 15). Materialet er, udover nogle genanvendte granitkvadre, munkesten, ca. 27×14 cm, 9 cm høje, lagt i uregelmæssige skifter. I bordfladen er 1953 konstateret en 5 cm dyb forsænkning, 30×30 cm, hvori der kan have været nedfældet en altersten med helgengrav (jfr. fig. 12). I syd har bordet 50 cm fra forkanten en kvadratisk niche, 43×43 cm, fremkommet da man 1953 fjernede en ældre, halvstens påmuring til bordets sydside (jfr. fig. 12).[9] Ved restaureringen 1955 er i nichen indsat en boks, samtidig er bordet frilagt, kalket og forsynet med en bordplade i blank eg.

Fra et ældre †*alterbord* stammer formentlig en kvader, 56×29 cm, med *helgengrav,* nu indmuret højt i korets østgavl. Helgengraven, 15×20 cm, er i to afsæt, det nedre ca 3×3 cm, den samlede dybde 5 cm. Bordet, i hvis midte graven har været nedsat, kan have stået i den romanske tapsis,[36] hvor udgravningen 1953-54 dog ikke synes at have bragt spor for dagen.

Af et †*alterpanel,* formentlig fra o. 1600, kasseredes de sidste rester 1955. Det omtaltes 1691 som en liden panel klædning foran alterbordet;[3] 1905 kunne Chr. Axel Jensen føle panelets tre »bueslag i renæssancestil« under det da fastsømmede klæde. 1953 eksisterede kun nogle stumper i fyrretræ: to kannelerede pilastre samt det

øvre rammeværk, der havde profilering og tandsnit.

†*Alterklæder.* 1850 bestod klædet alene af et stykke bomuldsfløjl, der var fasthæftet på en del af alterbordets forside; et nyt klæde af passende størrelse ønskedes anskaffet.[6] 1862 var alterklædet af rødt fløjl; det blev udskiftet 1864 med et i rødt silkefløjl med guldbrokadeskors,[13] svarende til det, der ses på fotografier fra første del af 1900'rne (jfr. fig. 31).

Altertavle (fig. 15), 1589, formentlig et Koldingarbejde, især beslægtet med den noget større tavle fra 1586 i Lejrskov kirke (s. 2429). Midtfeltets maleri, Getsemane, er udført af Hans Agersnap 1906, den øvrige bemaling er ligeledes fra 1906 og søger at genskabe en originalstaffering.

Tavlen udgøres af postament, skærmagtigt, tredelt storstykke med fire korintiske frisøjler samt øverst en beskeden, trekantgavl over storfeltet. De smukt proportionerede søjler, der står foran høje profilfyldinger, har kanneleret skaft og et prydbælte, som udgøres af tre rækker små kartouche-skjolde med sivblade imellem. Storfeltet, som er næsten kvadratisk, indfattes af en tandsnitliste, mens de smallere sidefelter savner rammeværk. Under de ydre storsøjler er en hængekugle, de indre hviler på postamentets kun svagt markerede fyldingsfremspring. Postamentvingerne (fig. 17) har et velskåret profilenglehoved, fra hvis mund der vokser spinkelt akantusløv af ungrenæssancekarakter. Storstykket savner vinger (og spor deraf); frisen, der brydes af fyldingsfremspring, er glat over storfeltet, mens den over sidefelterne har englehoved med fyldig fjerpragt. Profilgesimsen ledsages af tandsnit og bærer over søjlerne tårnagtige småspir med profilfyldinger, tandsnitgesims og drejede løgspidser. En tilsvarende spids kroner midtgavlen, der ledsages af tandsnit og rummer medaljon med det reliefskårne Jesumonogram »IHS« i renæssanceversaler.

Storfeltets *maleri,* Getsemane, signeret af Hans Agersnap 1906, er malet i olie på lærred med dunkle, dæmpede farvetoner. Træværkets brogede staffering i hvidt, rødt, grønt, blåt, sølvlasurer, forgyldning og sort er ligeledes fra

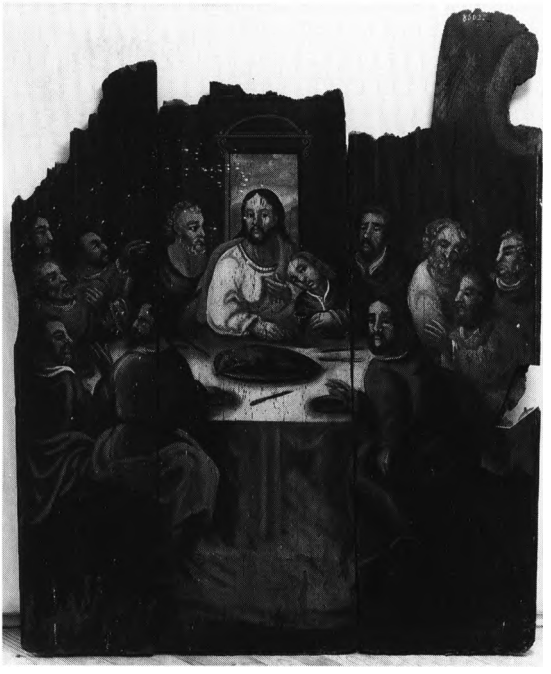

Fig. 16. Nadveren, *altermaleri, o. 1750 (1763?) (s. 2718). I Museet på Koldinghus. NE fot. 1985. – *Das Abendmahl, *Altargemälde, um 1750, möglicherweise 1763. Im Museum von Koldinghus.*

1906, udført efter konstaterede rester af den originale staffering. Indskrifterne, i forgyldt fraktur på sort bund, er dog nye, idet man 1906 blot kunne iagttage, at den gamle staffering havde omfattet sådanne indskrifter, også i sidefelterne.

I frisen er anført citat fra Luk. 22,42, i nordre sidefelt fra Es. 53,5, i det søndre fra Hebr. 5,6 samt i postamentfeitet fra Luk. 22,42-43.

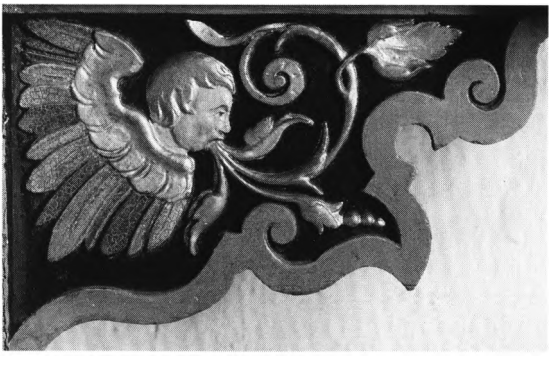

Fig. 17. Postamentvinge, udsnit af altertavle 1589 (s. 2717). NE fot. 1988. – *Kartusche, Ausschnitt aus Altar, 1589.*

Fig. 18-19. Altersølv, 1689 (s. 2719), skænket af Niels Christensen og hustru Kirsten Rasmusdatter i Surhave. Efter tyveri istandsat og forbedret 1746 af guldsmed Jørgen Nielsen Brosbøll i Vejle på foranledning af kirkeejeren. 18. Kalk. 19. Disk. NE fot. 1988. – *Altargerät mit Stifterinschrift, 1689. Nach einem Diebstahl instand gesetzt und ausgebessert 1746.*

Der er bevaret to ældre alterbilleder. Et *⋆altermaleri* (fig. 16) fra o. 1750 (1763?) er udført i olie på træ og viser Nadverens indstiftelse. Panelet, der består af tre lodrette planker, er uregelmæssigt afbrudt oventil, nu 129×106 cm. Jesus, midtfor med Johannes ved sin skulder, gør en talende gestus og rækker brødet mod Judas, der sidder i forgrunden til højre med ansigtet drejet imod beskueren. De øvrige apostle, i hvide, røde, blå og brune gevandter, er vist gestikulerende, og den delvis bevarede baggrund udgøres af et perspektivisk rum med central portalåbning mod et bjergrigt landskab. Siden 1931 i Museet på Koldinghus (inv. nr. 8502).[37] Endnu et *altermaleri,* fra 1872, viser Kristus og Maria Magdalena (jfr. fig. 35) og er udført af maler H. Hansen, Holsted, i olie på lærred. Det er nu hensat på kirkeloftet.

På tavlen, der ved sine fra første færd skriftdækkede sidefelter knytter sig til katekismustypen,[38] læstes 1691 årstallet »1589«. Altertavlen var da vel ved magt, idet alene en del af de forgyldte bogstaver og pillernes anstrygning var »afmolnet«. En renovering ville i det ringeste koste 10 slette daler;[3] men det vides ikke, om den blev til noget. Engang midt i 1700'rne har tavlen fået nye malerier, af hvilke storfeltets ⋆Nadverfremstilling er bevaret (fig. 16), mens et †maleri i nordre sidefelt blev undersøgt og afdækket 1906. Det viste ifølge Chr. Axel Jensen: »en opstanden frelser med korsfanen, stammende fra 18. årh. og ikke helt dårligt gjort«. Efter gentagne ønsker om en maling og forgyldning af tavlen skete istandsættelsen 1849,[6] øjensynligt med bibeholdelse og opmaling af 1700'rnes malerier. 1862 læstes under storfeltets Nadvermaleri ordene »Gjører dette til min Ihukommelse«; i syd sås da Korsfæstelsen over »Det er fuldbragt« og i nord Opstandelsen over »Han er Opstanden«. I frisen læstes: »Elsker Gud og elsker hverandre«.[13] 1870 fremhævede O. Nielsen, at Opstandelsens sejrsfane »af en nyere maler« var gjort til Dannebrog.[39] Samme år ønskede synet tavlen fornyet,[6] hvorfor man 1872 betalte maler Hansen i Holsted for »en altertavle«, hvorved dog alene må forstås nye malerier til tavlen. I storfeltet indsattes det endnu

bevarede lærredsmaleri af Jesus og Maria Magdalena (jfr. ovf.), i sidefelterne klæbede man nye †lærredsmalerier oven på de gamle. I nord viste Hansens maleri Jesu Dåb over citat fra Matt. 3,17 (hvid fraktur), i syd Kristus på Korset over »Det er fuldbragt«. Formentlig ved samme lejlighed blev træværket (undtagen søjlerne) overstrøget med egetræsmaling, som ses på et fotografi fra 1905 (fig. 35). Med restaureringen 1906 fik tavlen sin nuværende fremtræden.

Af en sengotisk (†)*altertavle,* fra o. 1500, er bevaret en lille helgenindefigur (jfr. fig. 24), måske S. Katharina, nu 34 cm høj (beskåret forneden). Hun bærer rester af en krone, håret er langt og lokket, ansigtet summarisk, og den åbentstående kappe er ført ind foran kroppen med store knækkende folder. Højre underarm synes at have været rakt frem, men er nu afbrudt. Venstre hånd holder ind mod kroppen en svært bestemmelig genstand, der kan være et

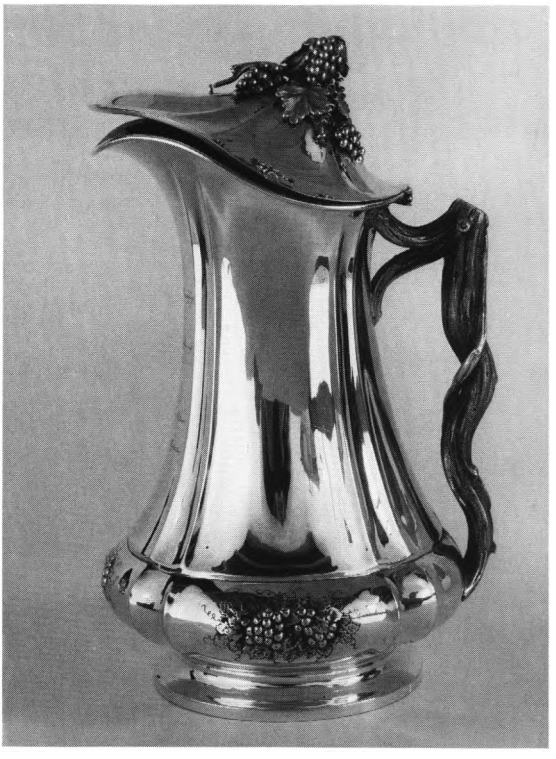

Fig. 20. Alterkande, o. 1854, oprindelig en gave til herredsfoged J. P. Münster; skænket 1952 (s. 2721). NE fot. 1988. – *Abendmahlskanne, um 1854. Ursprünglich ein Geschenck für den Hardesvogt J. P. Münster; der Kirche gestiftet 1952.*

Fig. 21. Alterstage, 1734, skænket af præsten Peder Vinding og hans hustru Mette Vrå (s. 2721). NE fot. 1955. – *Altarleuchter mit Stifterinschrift, 1734.*

søndret marterhjul. Figuren pryder nu prædikestolens himmel og er malet med den (jfr. s. 2724).[40]

Efter sin beskedne størrelse må helgeninden have været underordnet figur i en større altertavle, en nichefigur eller måske snarere en Nødhjælper i predellaen (jfr. altertavler i Vester Starup og Anst, s. 1663, 2488). Formentlig stammer figuren fra det velsagtens senmiddelalderlige alter, som præsten Peder Nielsen lod forbedre 1582.[39] Helgenindefiguren stammer vel ikke nødvendigvis fra en tavle i Brørup, da prædikestolens mester øjensynligt yndede at genbruge sengotiske småfigurer og eventuelt kan have haft sit eget lille lager.[41]

Altersølvet (fig. 18-19) er i sin kerne fra 1689, skænket af Niels Christensen og hans hustru

Fig. 22. Døbefont af granit (s. 2722), vistnok romansk, foden fornyet 1955 som kopi af den oprindelige (jfr. fig. 23). NE fot. 1988. – *Granittaufe, vermutlich romanisch. Fuss erneuert 1955 als eine Kopie des ursprünglichen Fusses (vgl. Abb. 23).*

Kirsten Rasmusdatter i Surhave, men er efter tyveri istandsat og forbedret 1746 af guldsmed Jørgen Nielsen Brosbøll i Vejle på foranledning af kirkeejeren Christine Margrethe Bachmann, Sønderskovgård.[42] Kalken (fig. 18), 20,5 cm høj, har sekstunget fod med bred fodplade og et stjerneformet afsæt, der leder konisk op til cylinderskaftet. En af tungerne har pånittet et 6 cm stort, støbt krucifiks. Den godronnerede knop har form af en lidt flad kugle, bægeret er stejlt med graveret, omløbende kursivindskrift i seks linjer: »Gud til ære og Brörup Kirke til Ziir og Nytte haver Niels Christensön og hans hustrue Kiesten Rasmus dat(ter) i Suurhave foræret Kirken sölf til denne Kalk og disk A(nn)o 1689 Wog 33 lod. Paa herrens bord til æres Kar en gavmild haand mig sendte. Men bæged (sic) Tiuve fingre bar mig bort, dog Tiufven brændte sig paa mit Ran. Thi sam(me) nat hand underlig blev greven, I Ribe-fængsel blev hand sat, hands dom laae ferdig Skreven, Ved Øxe-hug af böddel haand for Kirke Ran at böde. Dog midlertid udgik hands Aand, Gud ved hvordan hand döde. Paa nÿe ieg da er pyntet næt, forgÿldet og forbedret, Frue Bachman har bekostet det, og derved Templen hædret. Gud derfor lædske hendes Siæl, fordi hun Herrens Bæger, har ziiret. Gid: Hun ævig vel med Livsens Kalk sig qvæger«. På fodpladens underside er tilsvarende graveret: »Da Kalken Sönderbrudt af Tiuven blef bekom(m)et Wog 30 lod 3 qt. og Weger nu 35 lod 2 qtiin«. Fodpladens overside er stemplet med Vejles bymærke 1746 (Bøje 1982, nr.6325), lødighedsmærke (12-lødigt) samt Jørgen Nielsen Brosbølls mærke (Bøje 1982, nr. 6383). Mens kalken ifølge indskriften var sønderbrudt af tyven og må være vidtgående nygjort 1746, er disken (fig. 19) øjensynlig den oprindelige fra 1689. Den måler 14,5 cm i tvm., fordybningen har graveret medaljon med Jesumonogram (fraktur), fanen et cirkelkors. Altersættet nævnes 1691 tillige med en †*kalk og disk* af tin,[3] der må være anskaffet efter en af svenskekrigene.

Sygesæt, o. 1865, anskaffet 1871,[13] med stempel for den 1866 afdøde guldsmed Niels Wilhelm Jørgensen, København (Bøje 1979 nr. 1577). Kalken, 12 cm høj, er udført i enkle ba-

Fig. 23. Døbefontens oprindelige fod (s. 2722), nu opstillet på kirkegården vest for våbenhuset. NE fot. 1988. – *Der ursprüngliche Fuss der Taufe. Heute auf dem Friedhof.*

rokformer med balusterskaft, disken er glat, tvm. 7 cm, også stemplet og som kalken mærket »13 1/2 lod«.

Oblatæske, 1887,[13] sølvplet, cylindrisk, tvm. 10,5 cm, 8 cm høj, med let hvælvet låg, der langs randen har en graveret bladbort og som krones af et kors. Under bunden nyere gravering: »Brørup gl. Kirke«, †*Oblatæske.* En passende brødæske til brug ved kommunionen ønskedes anskaffet 1847;[6] æsken nævnes 1862.[13]

Alterkande (fig. 20), o. 1854, af sølv med stempel for Carl J. S. Møinichen i København, oprindelig en gave til herredsfoged J. P. Münster, hvis efterkommer Jakob Peter Mynster har skænket den til kirken 1952. Kanden, 27 cm høj, har cirkulær fod, korpus er konkavt svunget, låget svajet, hanken vegetativ og korpus og låg er dekoreret med druemotiver. Under tuden er graveret med skriveskrift: »Til Hr. Cancelliraad Herredsfoged J. P. Münster fra Beboerne i Gjörding Herred d. 20. Novb. 1854«. Indskriften er fortsat lidt afvigende 1952: »Skænket til Brørup Kirkes Alter 1952 af Jakob Peter Mynster«. Over indskrifterne ses Carl Møinichens stempel (Bøje 1979 nr. 1483) og to andre, næsten udpudsede, af hvilke det ene må være et Københavnsmærke. En †*alterkande* af porcelæn anskaffedes 1847.[6]

Alterstager (fig. 21), 1734, af messingblik, skænket af præsten Peder Vinding (†1754) og hans hustru Mette Vrå.[39] Stagerne, 54 cm høje, har cirkulær, hvælvet fod og en tilsvarende, lidt enklere lyseskål, ligeledes med drevne frugtbundtornamenter. Skaftet udgøres af to konkave led, der mødes i en pæreformet knop med afsæt og spinkel midtvulst. Herpå er med kursiv graveret: »Til en liden Prydelse paa Guds Altere i Brörup Kirche er jeg gifven aar 1734 af Herr Peder Winding og Hustrue Mette Wraae«. Fodskålene er udstøbt med bly. †*Alterstager.* 1) 1691 nævnes et par gamle messing lysestager »bredere nedentil opfyldt inden i med træ«.[3] 2) Nævnt 1862 som et mindre sæt stager, måske identiske med to 1912 omtalte trælysestager.[13]

En nyere *syv stage,* 38 cm høj, er skænket af dannebrogsmand J. K. Jensen, lærer og kirkesanger (1894-1930), og hustru Anne Jensen.

Fig. 24. Prædikestol, o. 1612-22 (s. 2722), signeret af Mads Christensen Gamst (jfr. fig. 27) og med initialer for sognepræsten Søren Pedersen Præstkjær og kirkeværgen. NE fot. 1988. – *Kanzel mit Signatur und Initialen, um 1612-22.*

†*Messehagler.* 1725 manglede hagel,[12] og 1801 var messeklæderne ubrugelige.[43] 1824 trængte haglen til reparation,[44] og 1834 ønskedes anskaffet en ny af rødt fløjl med sølvtresser.[6] Nye hagler anskaffedes 1848[6] og 1864, den sidste i rødt silkefløjl med rygkors af guldbrokade.[13]

Alterskranke, o. 1750 (1763?), med udsavede, gennembrudte fyrretræsstivere, den nuværende

tresidede opstilling hidrører ligesom træets afrensning fra restaureringen 1955, ligeledes håndlisten (blank eg) og det murede, læderbetrukne knæfald.[45] 1828 var knæfaldet ved altret ikke sømmeligt,[44] 1852 burde det udstoppes,[6] og 1862 beskrives det som belagt med hynder af »brunel« og forsynet med rækværk af træ.[13] Skranken må da have været opsat lige, tværs over korgulvet, for 1863 ønskede synet knæfaldet istandsat og ændret i bueform.[13] Herefter gav man det 1864 en femsidet form (fig. 31), der, ligesom en egetræsmaling fra 1872, bibeholdtes til 1955.

Døbefont (fig. 22), middelalderlig, vistnok romansk, af granit, foden er fornyet 1955, den oprindelige (fig. 23) opsat på kirkegården vest for våbenhuset. I sin nuværende form er fonten 118 cm høj, den ny fod har som den gamle form af en søjlebase med skarpryggede hjørneknopper. Kummen, af grålig granit, tvm. 77 cm, vider sig konisk ud med svagt konvekse sider. Disse er firdelt af lodrette vulste, hvorimellem den øvre, tykkere del af kummen hænger skjoldagtigt ned. Sider og mundingsrand er groft hugget, fordybningen beskeden med plan bund og rette, skrånende sider. Den gamle fod, 55×55 cm, 42 cm høj, er af rødlig granit, skadet ved flere afsprængninger (brandskader?).

Fonten slutter sig for fodens vedkommende til den vanlige, vestjyske type (Mackeprang: Døbefonte, s. 156f.) og må vel derfor antages at være romansk. Den særegne kumme antyder en sen datering (1200'rne?), eller måske skyldes kummens nærmest gotiske form, at den er fornyet i senmiddelalderen.[46]

1846 ønskede synet malingen på døbefonten fornyet,[6] hvilket vistnok skete 1849. 1882 ønskedes fonten renset for farve,[6] men den var endnu »overmalet« ved Chr. Axel Jensens besøg 1905. Døbefonten ønskedes 1850 hensat til et nærmere aftalt sted i korindgangen, formentlig korets nordvesthjørne, hvor den stod 1905, senere med cementreparationer i overgangen mellem fod og kumme. Disse er fjernet 1955, da fonten, med ny fod, fik sin nuværende plads i til skibets sydøsthjørne, mens den gamle fod hensattes uden for våbenhuset.

Dåbsfad, 1889, af messing, tvm. 63 cm, med graveret kors og løvværk i fordybningen, bladbort på fanen.[13] †*Dåbsfade.* 1725 manglede dåbsfad,[12] 1853 anskaffedes et nyt, fortinnet, hvorved en »træbrikke« måtte anbringes som foring i fontens åbning.[6] En †*dåbskande* af messing, 31 cm høj, er fra 1887.[13]

Prædikestol (fig. 24-27), o. 1612-22, himlen med signatur »M.C.« (over billedskærejern) for Mads Christensen Gamst og sammenskrevne initialer »SP« for sognepræsten samt »CI«, vel for kirkeværgen.[47] Prædikestolen, der især er beslægtet med billedskærerens tidligst daterede i Anst (s. 2494), står siden 1906 med en staffering, der er udført som forsøg på genskabelse af den oprindelige.

Prædikestolen består af fire arkadefag med flankerende, stift stående karyatidefigurer af Kristus og de fire evangelister, der har deres symbolvæsen ved højre fod. Figurerne bærer kompositkapitæl, et korintisk over et jonisk med latinsk påskrift (reliefversaler), og svarer især til Anstprædikestolens, idet evangelisterne alene holder pen og bog, ikke tillige et blækhus (som i Årre, s. 1793). Fra opgangen ses med angivelse af påskriften: 1) Mattæus, »Matias«(!). 2) Markus, »Marcvs«. 3) Den opstandne Kristus, »Inri«, der sætter sin korsstav igennem en for hans fødder liggende, lille drage. 4) Lukas, »Lvcas«. 5) Johannes, »Iohanis«. Hjørnefigurerne står foran høje profilfyldinger. Arkadernes opbygning med kannelerede pilastre, rigt forsirede bueslag og englehoveder i sviklerne er ganske som i Anst, ligeledes relieffernes motiver og deres rækkefølge. Derimod har reliefferne til dels en afvigende udformning; de beskrives her fra opgangen med anførelse af den til motivet hørende indskrift i postamentfeitet nedenunder (let skråstillede reliefversaler): 1) Bebudelsen, spejlvendt og lidt forenklet i forhold til Ansts, øjensynligt afhængig af stikket i Hans Tausens Postil. Englen, med scepter, kommer ind fra højre, Maria knæler i bedestilling bag et bord med opslået bog. Over hende hæver sig en baldakin med skællagt tag, herover svæver helligåndsduen i form af et englehoved(!), og allerøverst, over en skybræmme, kommer det be-

Fig. 25. Prædikestol, o. 1612-22, signeret af Mads Christensen Gamst, kurven (s. 2722). NE fot. 1988. – *Kanzelkorb, um 1612-22.*

Fig. 26. Jesu dåb, prædikestolsfelt, o. 1612-22 (s. 2724). NE fot. 1988. – *Taufe Christi, Kanzelfeld, um 1612-22.*

budede barn flyvende med sit kors. »Dv skalt vnd fange oc føde en Søn. Hans Nafn skal kallis Iesvs« (Luk. 1,31). 2) Hyrdernes tilbedelse, med flere træk som i Anst, men stærkt forenklet. Maria og Josef knæler om barnet, der ligger foran et større stykke arkitektur med to portalagtige åbninger. I den venstre titter okse og æsel frem, i den højre melder hyrderne sig, den forreste med sækkepibe. »let Barn er os fød, en Søn er os giffven Esaias ix (v. 6)«. 3) Omskærelsen, efter et andet stik end i Anst, dog ligeledes af Virgil Solis.[48] Barnet ligger på et fad mellem to siddende mænd, den bispeklædte yppersteпræst til venstre. Bag ham står Maria og en anden kvinde, til højre en mand med fakkel. Scenen foregår under en baldakin, og baggrunden udgøres af en kvader væg med to vinduer. »Der Barnet skulle om skieris, daa blif hand kaliet Iesvs (Luk. 2,21)«. 4) (Fig. 26) Jesu Dåb. Han står til højre i vand til lårene, sidevendt og med de samlede hænder løftet imod en langt større Johannes, der med sin venstre hånd udøser vand i sære tovagtige stråler. Med sin højre løfter Johannes kappen fri af vandet, ansigtet har han vendt halvt mod en mand bag ham. Bag Jesus vokser et stort træ, og over ham flyver Helligåndsduen (igen i skikkelse af et englehoved), mens Gudfader sidder velsignende øverst bag en skybræmme. »Thenne er min elskelige Søn, hanem skvlle I høre«.

Postamentet har fyldingsfremspring, fortil med løvehoved.[49] Frisen, der er en lidt lavere udgave af postamentet, har i felterne indskrifterne: »Evangelivm predickes for de fatige/ Sallig er de andelig fatige/ Gvd ver meg arem Synder naadig/ Ver fri modig, din sy(n)der ere dig forlat«. Under postamentfremspringene er der englehoveder, mens hængestykker nu mangler. Svunget underbaldakin af blik (fra 1872?), men med gamle æggestavsribber, der i 3. fag forbindes af en tværribbe. Nederst løber ribberne sammen i en midtdelt, godronneret kugle, som hviler på en lille, snoet jernsøjle. Gesimsen med dækplanke og læsepult er fornyet i blankt træ 1955, da prædikestolen fik sin nuværende plads i skibets nordøsthjørne og forsynedes med en ny opgang langs nordvæggen.

Himlen skyder ud fra triumfvæggen som en syvsidet polygon med lang vægside. Frisen brydes af tresidede fremspring, hvorunder der er små hængekugler (næppe oprindelige), mens der foroven, på tre mod kirkerummet vendende fremspring, er opsat småfigurer. Midtfor, over kurvens opstandne Kristus, står en *helgeninde* (jfr. fig. 24), måske S. Katharina, som er genbrugt fra en sengotisk (†)altertavle (jfr. ovf.). Hun flankeres af to fløjtespillende engle, et motiv billedskæreren også har brugt som kroning på altertavlen i Vilslev (Gørding hrd.). Topstykkerne har form af ret enkle rulleværkskartoucher med en cirkelmedaljon, der hovedsagelig rummer initialer. Fra nord ses: En kartouche

Fig. 27. Prædikestol, o. 1612-22, topstykke på himlen med signatur for billedskæreren Mads Christensen Gamst (s. 2725). Ejnar V. Jensen fot. 1955. – *Kanzel, um 1612-22. Aufsatz auf Schalldeckel mit Signatur des Bildschnitzers Mads Christensen Gamst.*

med initialerne »MC« over to krydsede redskaber (fig. 27), signatur for billedskæreren Mads Christensen (Gamst). Redskaberne er snarest to billedskærejern, men det ene kan eventuelt være hans kølle. 2) Kartouche med sammenskrevne initialer »SP« for sognepræsten Søren Pedersen Præstkjær (1595-1647, †1649), hvis mærke er gengivet nedenunder: Guds arm, der kommer ud af skyen holdende en kugle (et æble?). 3) Kartouche rummende de over hinanden gentagne initialer »CI«, nederst i sammenskrevet form. Initialerne må være kirkeværgens. 4) En frugtklase. Himlens loft har profilribber udgående fra en stor midtroset. Et smalt rygpanel har form af arkadefelt mellem to fyldingslisener. Arkaden har kannelerede pilastre med profilkapitæler, der bærer et let hesteskoformet bueslag med tungekant; sviklerne rummer perspektiviske okseøjer.

Den brogede bemaling fra 1906 bygger på en da undersøgt originalstaffering, som også er fulgt deri, at væsentlige partier står i blankt træ.[50] Således har selve reliefferne og karyatiderne kun en partiel staffering (især forgyldning), ligesom fyldingernes bund står umalet. På rygskjoldet, hvis bemaling hovedsagelig går tilbage til 1700'rne (1763?), læses i sort skriveskrift på grå bund: »2 Timoth K:l.v 1 ad 9 item v:16. Aanden hviile paa hver Læbe saa hver ord hver Sünd maa dræbis som hver Synder eggis til, Trøst Formaning ja optugtis I Retfærdighed lad frugtis. Fri os nu fra Hüchlers Spil«.

Prædikestolens tidligere og formentlig oprindelige plads var i skibets sydøsthjørne med opgang langs triumfmuren. 1691 var et stykke fjæl afstødt og borte, ligesom der på himlen manglede nogle små lister og »en hel engel corpus«; en anden af de fløjtespillende engle sad løs.[3] Måske er det først ved en efterfølgende restaurering (anslået til 3 sldlr.) at den gotiske helgenindefigur har fået plads på himlen; rygskjoldets indskrift antyder en istandsættelse i 1700'rne. 1846 ønskedes prædikestolen malet og forgyldt.[6] Efter at det var sket 1849, læstes 1862 på himlen: »Hellige Fader! Hellige Os i din Sandhed: Dit Ord er Sandhed«. Samme år fik dækplanken beklædning med guldfrynser,[13] som ses på det ældste fotografi fra 1905. Her fremtræder prædikestolen opsat imod sydvæggen med opgang langs triumfvæggen. Dens topgangspanel med profilfyldinger stammede formentlig fra 1700'rene, ligesom en høj †bogstol. På himlen var helgenindefiguren opsat over opgangen, de to fløjteengle imod vest; bemalingen, med hvide felter, karyatider og listeværk, må have været fra slutningen af 1800'rne (1872?). Restaureringen 1906 omfattede en ny, enkel opgang og gav i det væsentlige prædikestolen sin nuværende fremtræden. Dog foretoges i forbindelse med flytningen til skibets nordside 1955 en del fornyelser i blankt træ og en vis afstemning af bemalingen.

Stolestaderne (fig. 28-29) er i deres kerne fra o. 1600, dog er selve bænkene, af fyr med fyldingsryglæn, en fornyelse fra 1889,[13] og to gavle stammer fra 1648.

De 26 renæssancegavle (fig. 29), der i opbygning svarer til dem i Gesten, Skanderup og Vamdrup med dateringer 1588 og 1596 (s. 2530, 2568, 2662), fremtræder siden 1955 stærkt fornyede, helede og glattede.[51] Gavlene, 125 cm høje, er nogenlunde ens, bestående af en ege-

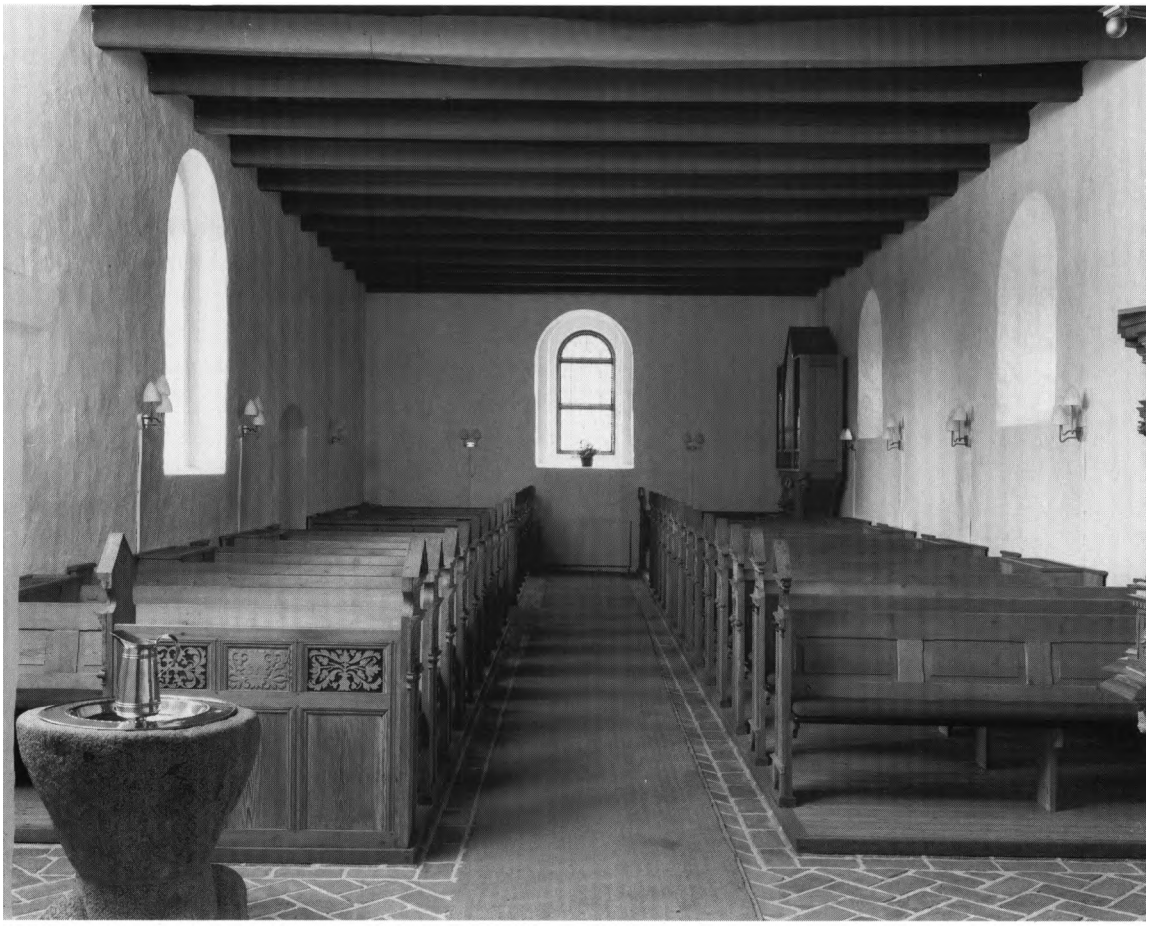

Fig. 28. Indre set mod vest. NE fot. 1988. – *Kircheninneres gegen Westen.*

planke med pålagt arkade og gavlspids. Kannelerede joniske pilastre bærer et bueslag med tungekant og forsænket bort, der rummer forskelligt formede småbosser; sviklerne udfyldes af fladsnitornamenter. Herover har gavlene, mellem to vandrette profillister, en halsindskæring med rulleværk i fladsnit, og øverst afslutter en profilindfattet spids med tresidet bosse. Et par af gavlene er en smule rigere smykkede, således to på den samtidige (†)degnestol, der nu er opsat forrest i søndre stolerække (jfr. ndf. og fig. 29d, 32) og en gavl i nord med et englehoved på gavlhalsen (fig. 29a). En anden (fig. 29b) bærer samme sted versalindskriften »Beret Chrestens 1611«, der kan være oprindelig (og daterende for stoleværket), men som sandsynligvis er sekundær. Ved andre gavle er det tydeligt, at deres nuværende indskrift på gavlhalsen er senere opskæringer. På en gavl ses således et Jesumonogram, på en anden læses med tilsvarende ubehjælpsomme reliefversaler: »Kiersten Jørgens i Brørngaard anno 1652«. Den nævnte gård må være Brørupgård nord for kirken (jfr. matrikelkortet, fig. 2).[39]

De to forreste gavle i nord (fig. 29c) er fra 1648 med en indskrift, der er fordelt over begge gavle og viser, at de har tilhørt en stol indrettet for den gamle præst Søren Pedersen Præstkjær efter hans afgang 1647: »Her Søfren An(n)o/ Prestkiær 1648«.[39] Formerne er afpasset de ældre renæssancegavles, blot er arkaderne erstattet af to pilastre med profilkapitæl, stående på fyldingspostamenter med spidsbosse imellem; og gavlenes halsindskæring indrammes af tandsnitlister. Som et enligt barokelement har bosserne forneden og i gavlspidsen små konkave indskæ-

ringer; et træk, der også ses på Seest kirkes prædikestol fra 1663 (s. 2598).

Stadernes indgangspaneler er af fyr med høje, glatte profilfyldinger. Stoleværket står siden 1955 i afrenset træ, gavlene med sorte bosser og sort bund for indskrifterne. Denne delvise staffering er tænkt som en genskabelse af gavlenes oprindelige, men kan ikke siges at bygge på nogen dyberegående undersøgelse.[52] På den nævnte gavl med årstallet 1652 findes i arkadefyldingen rester af en 1955 afdækket indskrift fra 1763: »Maria Kierstin Lintrup A(nn)o 1763«. Den står med rød skriveskrift på blå bund.

1691 nævnes i koret to kvindestole, der manglede et sæde og et sidestykke. Bag i kirken var to stole rent øde, en tredje fattedes sæde, og der var behov for ialt seks nye knæskamler – »de øvrige stole er en del gamle dog intet brøstfældig«.[3] 1791 trængte staderne til reparation,[17] ligeledes 1839 og 1846, da der var ønske om at kvindestolene måtte få »bagstykker« (rygstød) ligesom mændenes.[6] Det må være sket 1849, da staderne maledes (vistnok grå) på bekostning af gården Hulkær; året efter ønskede man nogle stole i koret fjernet.[6] 1862 havde samtlige stole ryglæn, men kun tre havde fyldingsryglæn (nr. 1, 13 og 17), og kun en stol indbygget i norddørens niche var lukket, dvs. forsynet med låge. Den tilhørte gårdene Hulkær og Gravengård og har måske været en gammel therskabsstol, idet Hulkær havde været en adelig gård.[53] Over stolen stod 1862 at læse: »Brandte ikke vore Hjerter i Os, der han talede til os«.[13] 1875, da alt stoleværk blev egetræsmalet, omtales den lukkede stol

Fig. 29a-d. Stolegavle (s. 2725f.). a-b. O. 1600, b med muligvis sekundær indskrift fra 1611. c. 1648, opsat for præsten Søren Pedersen Præstkjær efter hans afgang 1647. d. O. 1600, på degnestolen (s. 2728, jfr. fig. 32). NE fot. 1988. – *Gestühlswangen, a-b. Um 1600, b mit wohl nicht ursprünglicher Inschrift von 1611. c. 1648, errichtet für den Pfarrer Søren Pedersen Præstkjær nach seinem Amtsausscheiden 1647. d. Um 1600, am Küsterstuhl (vgl. Abb. 32).*

Fig. 30. Præste- og skriftestol, 1586 (s. 2728), tilstand før genanvendelse i skab 1955. Ejnar V. Jensen fot. 1953. – *Pastoren- und Beichtstuhl, 1586. Zustand vor Wiederverwendung in Schrank 1955.*

som ubenyttet og »alt andet end smuk«, hvorfor den »tilmuredes«.[13] 1889 fik staderne deres nuværende bænke, og alt blev nystrøget med egetræsfarve. 1954 var der ialt 38 gavle (heraf to på loftet), men flere var nyere og kasseredes ved restaureringen året efter.

(†)*Præste- og skriftestol* (fig. 30), 1586, af fyr, panelet hovedsagelig genanvendt som skab ved korets sydvæg 1955 (jfr. ndf.). Bevaret er først og fremmest tre fag af stolens gamle langside med fyldinger, af hvilke døren udgør to fag. Foroven, over en vandret profilliste med tandsnit, løber tre liggende frisefyldinger; herunder har det faste fag to højfyldinger, den nedre glat, den øvre med »spejl« i form af omløbende profillister, der prydes af neglesnitsornamenter og forneden forløber helt ned til rammeværket. Dørens fyldinger er tilsvarende, men mellem dem er indskudt to små liggende fyldinger, hvori læses reliefversalerne: »Hvilke I forlade Sønder/ dem ere de forladene Ioh. xx (v. 23)«. Frisens østre fylding har akantusløv i fladsnit, de to over døren latinske indskrifter med reliefversaler: »Beati qvorvm remissæ svnt inqvitates et tecta svnt Peccata. Psa. 32 (v. 1)« og »Petrvs Nicolai hvivs ecclesiæ pastor fieri f(eci) Anno 1586 (Peder Nielsen denne kirkes præst lod gøre år 1586)«. Døren har gammelt smedejernsbeslag med ring samt herover to kikhuller. Kronlisten med tandsnit er nygjort 1955, ligeledes fodstykket i det nuværende skab. Dets kortsider, 35 cm brede, består til dels også af gammelt panel fra skriftestolen. Vestsiden har over to glatte højfyldinger en frisefylding med akantus, østsiden er tilsvarende, idet dog den øvre højfylding har en stor gennembrydning i rombeform.[54] Træet står siden 1955 blankt med sort og orange bund for indskrifter og løvværk.

Fotografier fra før 1955 (fig. 30, 31) viser skriftestolen stående i korets nordøsthjørne med langsiden mod vest og kortsidens to fag helt op imod alterbordet. Pladsen nord for altret var efter al sandsynlighed den gamle, men formentlig var stolen engang i ældre tid blevet vendt fra en oprindelig opstilling øst-vest med langsiden i syd. Herpå tyder at langsiden indtil 1906 i nord havde rester af endnu et fag, som var forskåret af hensyn til pladsen. Under egetræsmaling fra 1889 kunne 1905 iagttages perlemaling (fra 1849?) og inderst rester af en oprindelig, formentlig partiel bemaling, hvortil hørte grønne akantusblade og rød ornamentbund. Skriftestolen »udi altergulvet« nævnes tidligst 1691.[3] 1829 ønskedes den »befæstet«,[6] 1887 ville synet have den fjernet, men den blev stående og maledes to år efter.[6] Træets afrensning, i forbindelse med stolens omdannelse til skab 1955, var et forsøg på at genetablere overfladens oprindelige fremtræden.

En (†)*degnestol* (fig. 32) fra o. 1600 (eller senere?), der indtil 1955 stod sammenflikket i ko-

Fig. 31. Indre set mod øst, efter 1912. Foto i Det kgl. Bibliotek. – *Kircheninneres gegen Osten, nach 1912.*

rets sydøsthjørne, er i reduceret stand opsat foran skibets søndre stolerække (jfr. fig. 28). Det bevarede indgår i en delvis fornyet pult, gammelt er forpanelet af fyr i egnens ungrenæssancestil samt to gavle af egetræ, der næsten svarer til stoleværkets. De har under arkadens bueslag en roset, den ene endvidere et englehoved i gavltrekanten (fig. 29d); den anden gavl er delvis fornyet oventil med glat halsparti. Forpanelet har over glatte høj fyldinger tre frisefyldinger med fladsnitakantus, der i den midterste vokser ud af et vildmandshoved. Træet står afrenset, panelets akantus på rød og sort bund.

Før 1955 var de to gavle fordelt på en bænk og en pult (fig. 32); bænken var af simple, nyere fyrrebrædder, pulten sammenflikket, men med gammelt †pultbræt. Det bevarede forpanel sad da skjult ind mod alterbordet og havde under egetræsmalingen rester af en hvidgrå marmorering samt rødt og grønt. Det er uvist, om panelet var oprindeligt sammenhørende med de øvrige renæssancedele, men formentlig har i det mindste †pultbrættet og gavlene været rester af en degnestol fra o. 1600.[55] Pladsen i korets sydøsthjørne må have været den samme 1691, da degnestolen »udi altergulvet« nævnes første gang.[3] 1801 omtales stolen som brøstfældig,[56] 1887 ønskedes den fjernet, men blev i stedet nymalet med egetræsfarve 1889.[13]

†*Herskabsstol?* Jfr. stolestader, omtalen af Hulkærs og Gravengårds †stol.

Et *skab* ved korets sydvæg, 220×113 cm, 35 cm dybt, er udført 1955 af panel fra kirkens gamle (†)præste- og skriftestol med årstallet 1586 (jfr. ovf. og fig. 30).

Pengeblok, 1955, 83 cm høj, i blank eg med sortmalede jernbeslag. Ved indgangen i skibet.

†*Klingpunge.* 1691 nævnes to »arme poser«,[3] og 1878 betaltes for en ny klingpung, der nævnes endnu 1912.[13]

Orgel, 1955, med fem stemmer, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Disposi-

Fig. 32. Degnestol, o. 1600 (s. 2728), tilstand før flytning til skibet 1955 (jfr. fig. 29d). Ejnar V. Jensen fot. 1953. – *Küsterstuhl, um 1600. Zustand vor dem Umstellen ins Schiff 1955 (vgl. Abb. 29d).*

tion: Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Gemshorn 2', Spidsoktav 1'. Tegnet af Rud. Gram i samarbejde med orgelbyggeriet. Facade af ubehandlet fyr med lidt rødt, blåt og forgyldning. I skibets nordvestre hjørne, med sydvendt facade og spillebord, †*Orgler.* 1) anskaffet 1902 eller 1903. Den enkle, tredelte facade og det tilhørende brystningspanel, tegnet af arkitekt Hagerup, Kolding,[13] genanvendtes til torgel nr. 2. På forhøjning i vest. 2) 1929, med fire stemmer, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved Th. Frobenius & Co.[57] med anvendelse af facaden fra det tidligere orgel. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Fløjte 4'; oktavkoppel, svelle.[58] Pneumatisk aktion og vindlade. På forhøjning i vest.

Salmenummertavler. En tavle fra 1955, i blank fyr med hvide letmetalcifre, er ophængt på triumfvæggens sydlige del. På våbenhusets sydvæg hænger en ældre fra o. 1850, af fyr, 119×57 cm, sortmalet, til brug af kridt. Med hvid skriveskrift er over to kolonner anført: »Ny S(almebog)« og »Gl. S(almebog)«, herunder: »Skriftemaal, Altergang, Barnedaab, Kirkegangskone«, †*Salmenummertavler.* 1862 nævnes tre sortmalede tavler til salmenumre, 1904 og 1905 anskaffedes to nye,[13] af hvilke den ene ses på et ældre fotografi (jfr. fig. 31). Den var høj rektangulær, i klassicistisk stil med lav trekantgavl og tandsnitsborter.

Præsterækketavle, 1955, i blank fyr med buet overkant, 118×49 cm, påskrift med hvid antikva. På våbenhusets nordvæg.

Kirken belyses af *lampetter* fra 1955. Fire †*lysekroner* til petroleum anskaffedes 1899-1900.

En gammel *fligbåre* nævnes 1691.[3]

Klokke, 1636, ifølge plattysk og latinsk indskrift støbt af Baltzer Melchior i Flensborg,[59] på foranledning af præsten Søren Pedersen, kirkeværgen (»Karchgescwar«) Hans Karstensen og borgmester i Varde Christen Olufsen. Klokken, tvm. 90 cm, har vildmandshoveder på hankene, profileret slagring og om halsen en tolinjet indskrift i reliefversaler, der kantes af profilering og bladspidser: »Seaweren Petry Pastor tho Broervp Borchgemeister Christyan Ollvfsen tho Warde Karchgescwar Hans Karstensen. M. Baltzer Melchiorsen goedt mi. Ora et Labora (bed og arbejd) Anno 1636«. Præsten var af Vardefamilie (faderen søn af borgmester i byen),[39] og den nævnte Christen Olufsen var borgmester i Varde 1634-36.[60] Klokken, med nyere slyngebom, hænger i en klokkestabel fra 1989. †*Klokker.* 1) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke, der med jernfang vejede 11/2 skippd. og 6 lispd. (288 kg).[61] 2) 1582, støbt på foranledning af præsten Peder Nielsen.[39]

GRAVMINDER

†*Kisteplade* af træ, efter 1754, for Mette Wraae, ⋆7.juni 1694 på Estruplund ved Randers, enke efter sognepræst Peder Christensen Winding †1754 (se lysestager, 1734). Trætavle af form som en åben bogrulle med delvis ødelagt indskrift »..inden disse fiæle / nedlagt at giemes / fuld Opstandelses Haab / nd Læfn[i]ng af jord / [hu]orudi fordum boede / Ædle og Dydsirede / [La]uridsdatter till / ebare Siæl / else Tog dene

jordhutte til Bo / fødselen fremkom paa Es / ber 1694 / e fra same B...«. Tavlen, der blev fundet løs i en opfyldt gravkrypt i korets sydvestre hjørne (se ndf.), var så medtaget af fugt, at den gik i opløsning straks efter at indskriften var tydet.

Ved udgravningen 1953 fremkom i korets sydvestre hjørne en (†)*muret gravkrypt,*[9] sandsynligvis i 1600'rne indrettet til begravelse for herregården Sønderskov.[62] Gravkammeret, i sydsiden opmuret af marksten og i de andre sider af teglsten lagt i ler, har været dækket af et trædæksel. Det indeholdt seks sammensunkne kister, heraf to barnekister, der udfra lågenes blybeslag (fig. 33), bladranker, englefigurer og hjerteskjolde i akantusstil, må dateres til o. 1730.

Vest for kirken ligger to ældre udslidte *gravsten,* som tidligere kan have ligget inde i kirken.

1) O. 1700-50, af grålig kalksten, 182×118 cm. Stenens flade optages af tre fladovale laurbærkranse med indskrift. I de fire hjørnesvikler englehoved med vinger og i de øvrige storakantus.

2) O. 1750-75, af rødlig kalksten, 143×55 cm. Nederst dødningehoved modstillet to englehoveder. Skriftfelt med forhøjede reliefversaler.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1820, formodentlig for sognepræst B. M. Christensen, †1820. Grå kalksten, 90×57 cm. Fladen udgør et stort skriftfelt. Udslidt skriveskrift i relief. Vest for kirken sammen med gravsten 1 og 2.

2) O. 1835, over Else Kirst. Jacobsdatter, *1777 i Hulvad, †1835. Rektangulær sandsten, 95×63,5 cm, med indfældet marmorplade og profileret kant samt kvadratisk bladornament i hjørnerne. Indskrift og gravvers i fordybet skriveskrift: »Gjerne hun lindrede Lidendes Nød/ Med Hungrige delede hun sit Brød...«. Opstillet i gravstensmuseum i kirkegårdens nordvestre hjørne.

3) O. 1852, over Ane Kirstine Hansdatter, *3. maj 1809 på Hundsbæk, †11.juni 1852 i Hulvad. Rektangulær rød granitsten uden dekoration med indfældet marmorplade, 73×45 cm. Indskrift og gravvers i fordybet skriveskrift. Placering som nr. 2.

4) O. 1854, over dannebrogsmand Hans Christian Sørensen, *1. aug. 1821 på Hundsbæk,

Fig. 33. Rester af †kistebeslag af bly, o. 1730 (s. 2731). Knud Høgsbro Østergaard fot. 1955. – *Reste von †Sargbeschlägen aus Blei, um 1730.*

†10.juni 1854. Rektangulær, ruhugget sandsten, 125×71 cm, med indfældet marmorplade i det forhøjede midtfelt. Stenen, der har en parallel i Føvling, er i de øverste hjørner dekoreret med blomsterornamenter. Nederst, midtfor, et ornament i relief forestillende timeglas med vinger omkranset af slange, der bider sig selv i halen. Placering som nr. 2.

5) (Fig. 34) o. 1865, over Anne Cecilie Hübertz f. Bröchner, *5. nov. 1778 i Karbye, †31. okt. 1865 i Brørup. Rektangulær grå sandstensgrotte, 53×51 cm, med indfældet marmorplade af form som en delvis åben skriftrulle. Grotten er dekoreret med efeuornamenter. Gravvers. Opstillet vest for kirken.

6) O. 1874, over Hans Peder Thygesen, *10. dec. 1806 i Thuesbøl, †21. feb. 1874 i Surhave. Sandstensgrotte, 72×55 cm, med efeurankeornament i relief samt indfældet marmorplade og –bikube. Øverst marmorkors med kløverbladsformede ender og profileret kant. Indskrift i fordybede versaler. Syd for våbenhuset.

7) O. 1899, over Else Thygesen f. Frandsdatter, *28. marts 1812 i Surhave, †24. april 1899 sammesteds. Som nr. 1, dog 77,5×56,5 cm.

Fig. 34. Kirkegårdsmonument, o. 1865, for Anne Cecilie Hübertz, f. Bröchner (s. 2731). NJP fot. 1993. – *Friedhofsdenkmal, um 1865.*

Støbejernskors 1) O. 1857, over Morten Hansen, *4.juni 1795 i Daldauer, Randbøl sogn, 120.juni 1857 i Gjerndrup. Korset, 114×68 cm, har kløverbladsformede ender med stjernedekoration samt profileret kant. På bagsiden »Fred med dit Støv«. Indskrift i kursiveret antikva. I graverens garage.

2) O. 1864, over Bodild Katrine Hansen f. Christensen, *21.juni 1796 i Asboe, Bække sogn, †7.juni 1864 i Gjerndrup, Brørup sogn. Korset, 115×68 cm, har kløverbladsformede ender med stjernedekoration øverst samt profileret kant. Indskrift på begge sider i antikva og versaler (navne). Placeret i granitblok sydvest for kirken.

3) O. 1872, over Ane Marie Rasmusdatter, *7. jan. 1803 i Vorbasse sogn, †23. aug. 1872 i Gjerndrup. Korset, 110×76 cm, har krabbebladsformede ender med roset samt håndtryk på bagsidens korsskæring. Indskrift i antikva og versaler (navn). Placering som nr. 2.

4) O. 1876, over Peter Madsen, *1. juli 1798 i Debel, Lindknud sogn, †14. feb. 1876 i Gjerndrup. Form som nr. 3, dog 115 cm højt. Placeret ved kirkegårdens vestmur.

5) Kors, 126×68 cm, med kløverbladsformede ender og profileret kant. Indskriften, der ikke har været støbt, men påsat med stifter, er ikke læselig. Placering som nr. 4.

På kirkegården findes tre rejste gravsten af granit (lokale vandreblokke), udført af kunstneren Niels Hansen Jacobsen.[63] 1) O. 1919, over herredsfuldmægtig, justitsråd Christen Hansen Clausen af Holsted og hustru Meta Augusta Clausen f. Smith. Stenen, 100×57 cm, har to behuggede flader med en blomstrende gren i relief. Sydvest for kirken.

2) O. 1926, over Hans Peter Andersen, *1839 på Firing, †1909 ved Brørup station og hustru Maren Andersen, *1845, †1926 samme sted. Stenen, der måler 240×105 cm, viser på den fladhuggede, østvendte billedside et stiliseret træ i relief samt nederst indskrift i fordybet skriveskrift. På den hvælvede bagside bibelcitat fra Joh. 15,5: »Jeg er vintræet, I ere grenene...«. Opstillet syd for kirken.

3) O. 1939, over Niels Christian Nielsen og Ane Nielsen, 105×145 cm. Vest for kirken.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprotokol 1862f. – LA *Vib.* Gørding-Malt hrdr.s tingbog 1691.

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker, VII, 149f. – *Indberetninger.* J. Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder), Chr. Axel Jensen 1905 (to indb. om altertavle og prædikestol), Erik Bayer 1906 (to indb. om altertavle og prædikestol), Niels Termansen 1908 (brev vedr. prædikestol), K. Høgsbro Østergaard 1953 (tre indb. om kalkmalerifragmenter, formodet dyssekammer i kirkens vestende og møntfund i koret), samme 1954 (to indb. gulvundersøgelser og fund af stolpehuller), Olaf Olsen 1954 (besigtigelse af stolpehuller), Einar V. Jensen 1954 (istandsættelse af inventar), K. Høgsbro Østergaard 1962 (tagværker og blybrædder), Mogens Larsen 1987 (prædikestol), Jens Johansen 1989 (prædikestol), Jens Andersen 1993 (supplerende udgravning øst for koret).

Åstrup sognearkiv. K. Høgsbro Østergaards personarkiv, A 140, Brørup kirke (rapporter, tegninger, fotos).

Tegninger og opmålinger. NM2. Skitser af profiler på altertavle og prædikestol ved Chr. Axel Jensen 1906. Grundplan, opstalter og snit af bygning samt forslag til tårn ved Aage Bugge 1944. Skitser og opmålinger af udgravning ved K. Høgsbro Østergaard 1953-54, herunder skitser af kalkmalerier. Plan over udgrav-

ningerne 1953-54 samt opmåling af blybrædder ved samme 1961. Grundplan og snit af bygning ved Henrik Jacobsen 1993. Opmåling af udgravning ved Jens Andersen 1993. – *KglBibl.* Tegning af kirken ved Burman Becker o. 1860.

Litteratur. O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred, 1870, s. 131-48. August F. Schmidt: Brørup Sogns Historie, Brørup 1949, s. 193-210. Knud Høgsbro Østergaard: Arkæologiske undersøgelser i Brørup kirke 1953-54 og maj 1962, i ÅrbOldkHist. 1961 (trykt 1962), s. 1-36.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler), gravminder ved Anne-Sofie Elley Molter. Tysk oversættelse: Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet juni 1993.

[1] RA. Ribe bisp 1538. Register på sognepræsternes ejendom og rente udi Varde syssel 95.
[2] Kronens Skøder III, 62.
[3] LA Vib. Tingbog for Gørding-Malt hrdr. 1691-95. Syn i forbindelse med Jørgen Skeel Dues overtagelse af kirken 13. maj 1691.
[4] RA. DaKanc. A 30. Fortegnelse over kirker og disses ejere 1809.
[5] August F. Schmidt: Brørup Sogns Historie, Brørup 1949, s. 193-210.
[6] LA Vib. Ribe amts østre provsti. Synsprotokol for Anst med flere hrdr. 1829-91 (C 45.4-9).
[7] DaFolkemSaml. 1906/23 2682 og 2684.
[8] DaSagn. Ny rk. III, 115.
[9] Knud Høgsbro Østergaard: Arkæologiske undersøgelser i Brørup kirke 1953-54 og maj 1962, i ÅrbOldkHist, 1961 (udg. 1962), s. 1-36.
[10] En mønt, en skilling fra 1771, fandtes ved prædikestolen.
[11] Denkgl. Mønt-og Medaillesamling. F.P. 2365. Jfr. Knud Høgsbro Østergaard 1961 (note 9).
[12] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ureg. korr. ang. Malt hrd. 1633-1778 (C 4.58).
[13] Synsprotokol 1862f.
[14] Det kulturhistoriske Centralregister, sognebeskrivelse nr. 1A.
[15] Gravhøjen, der anes svagt i terrænet, optages af familiegravstedet for skolelærer N. Hansen, †1860.
[16] Det kulturhistoriske Centralregister, sognebeskrivelse nr. 20. Sml. Olaf Olsen: Hørg, hov og kirke, 1966, s. 269.
[17] LA Vib. Ribe bispearkiv. Syn 1788-92 (C 4.190).
[18] Indberetning ved Jens Andersen 1993.
[19] I Elna Møller og Olaf Olsens fremlæggelse af det dengang endnu upublicerede materiale i Nationalmuseets Arbejdsmark 1961 (s. 43) er alle de »løse« stolpehuller indtegnet på planen af den yngre trækirke.
[20] Den nordvestre hjørneklods er næsten afhugget.

Fig. 35. Altertavle, 1589, tilstand 1905 med (†)malerier fra 1872, udført af H. Hansen i Holsted (s. 2718). Chr. Axel Jensen fot. – *Altar, 1589. Zustand 1905 mit (†)Gemälden von H. Hansen in Holsted, 1872.*

[21] LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1793-97 (C 4.704).
[22] Knud Høgsbro Østergaard: Kvaderstensteknik, i ÅrbOldkHist. 1962, s. 37-53.
[23] På Burman Beckers tegning (fig. 13) er korets nordside vist med en sokkel svarende til skibets. Tegningen, der efter alt at dømme er udført efter omsætningen af korets nordmur 1857, må dog opfattes som skrivebordsarbejde. Jacob Helms, der besøgte kirken 1873, skriver: »Skibet er kirkens ældste del. Det har en dobbelt række sokkelsten, den nederste med en skråkant, den øverste med en enkelt vulst foroven. At koret, som det nu står, er yngre, fremgår af flere omstændigheder. Det mangler ganske sokkel både mod nord og syd – dets grundsten ligger her i højde med skråkanten i skibets fod – mod øst har det vel en række sokkelsten med vulstprofil, derimod mangler også her rækken med skråkanten. Fugelinierne i koret er uden forbindelse med dem i skibet. Koret har nu kun et vindue, der er stort og nyere, nemlig på sydsiden, og hverken nord- eller østsiden bærer spor af, at der nogensinde har været vinduer her«.
[24] Jfr. note 6. Nordmuren, der var skredet ud, ønskedes omsat 1857, gavlmuren 1863.
[25] Jfr. note 9. – En profileret sten, indsat i soklen i skibets nordside, kan være en del af et kragbånd.
[26] En hjørnesten med skråkant, indsat i skibets nordside nær vestre hjørne, kan stamme fra koret.
[27] Sålbænken er vendt på hovedet og delvis skjult af alterbordet.
[28] LA Vib. Malt herreds provsti. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-12 (C 43G.6).
[29] LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189).

[30] LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1793-97 (C 4.704).

[31] En hanebjælke med mange udstemninger, opmålt af Høgsbro Østergaard, kan være et stykke genanvendt tømmer fra den ældste tagrytter.

[32] Dels ca. 50 brædder indbragt ved kirkeværge Rasmus Rasmussen 1962 (uden journalnumre), dels fire brædder (D 6136-39), indbragt 1988. Flere brædder opbevares på kirkens loft, heriblandt et med rester af maling, iblandet blod.

[33] Sml. Knud Høgsbro Østergaards opmåling af fire brædder i AarbOldHist. 1961, fig. 15. Høgsbro Østergaard foreslog, at brædderne kunne være stavplanker fra en trækirke.

[34] Til sammenligning tjener svinerygsamlede brædder i Veng kirkes nordre sidebygning, der stammer fra midten af 1500'rne (DK. Århus, s. 3218).

[35] Dekorationen er udført efter 1912 og var fjernet inden 1953.

[36] Udelukkes kan det ikke, at stenen også kan have haft plads i det nuværende alterbord. Men dens mål er for store til at passe i den konstaterede forsænkning i bordfladen (jfr. ovf.).

[37] Maleriet må være kommet bort fra kirken i forbindelse med restaureringen 1906. Museet købte det 1931 af antikvitetshandler og billedskærer Niels Bang, Odense. Hans oplysning om proveniensen fra Brørup bekræftes af maleriets mål.

[38] Jfr. Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet. I Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre, red. Martin Blindheim m.fl. Oslo 1991, s. 223f.

[39] O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred, 1870, s. 131-48.

[40] En snedkernummerering »vi« bag på figuren er udført i forbindelse med dens anbringelse på prædikestolshimlen.

[41] Jfr. prædikestolen i Anst (s. 2497), hvor figurerne tydeligvis er fra kirkens gotiske altertavle, og altertavlen i Malt kirke. Et andet muligt vidnesbyrd om en sengotisk altertavle i Brørup er en lille bemalet †fyrrepind, som ved alterbordets afklædning 1953 blev fundet oven på det. Den tolkedes da som en valkestok, apostlen Jakob den yngres attribut, og skulle således have tilhørt en sengotisk alterfigur af denne. Da pinden var af fyr, må den i givet fald have udgjort en senere fornyelse af det oprindelige attribut. Jfr. Knud Høgsbro Østergaard 1961 (note 9), s. 8.

[42] Hun ejede Sønderskov i Folding sogn fra 1746 til sin død 1757.

[43] LA Vib. Ribe bispearkiv. Indb. og syn 1798-1802 (C 4.705).

[44] LA Vib. Ribe stifts- og købstadsprovsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812f. (C 36A.13).

[45] En gammel stiver fra skranken blev ikke benyttet 1955 og er nu på kirkeloftet.

[46] Fonten er ikke behandlet i Mackeprang: Døbefonte.

[47] Om Mads Christensen Gamst se s. 1707, note 39. Prædikestolen må dateres efter 1612, da Søren Pedersen Præstkjær ved faderens død blev enepræst, og vel før 1622, da Mads Christensen Gamst udførte sit senest kendte arbejde (til Vejen kirke).

[48] Gengivet i Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede, 1961, s. 286.

[49] To løvehoveder er nyskåret 1989, det ene som erstatning for et stjålet, det andet som fornyelse af et nyere i gips.

[50] Uden belæg i de 1906 fundne farverester er underbaldakinens mauresker (jfr. fig. 25), ligesom det må være tvivlsomt, om den nuværende, lysrøde tone (kinesiskrødt?) har svaret til den oprindelige.

[51] Yderligere to gavle er siden 1955 henlagt på kirkeloftet tillige med et velnok noget yngre stolepanel i seks fag (blank fyr, 90×250 cm).

[52] Chr. Axel Jensen nævner 1905 under den daværende egetræsmaling spor af smukke gamle farver. 1954 udtog man til farveundersøgelse fire gavle, der under flere lag egetræsmaling alle havde en grå strygefarve, vel fra 1849. Kun én gavl (af dem fra 1648) havde herunder ældre farver, en rød og grøn (fra 1700'rne?) samt den partielle, sorte staffering, der ved restaureringen udstraktes til hele stoleværket.

[53] Jfr. note 39. I synsprotokollen 1862 udtrykkes tvivl, om Gravengård var med til at betale stadernes maling 1849. Videre omtales her gamle skøder på de to gårdes besiddelse af stolen, som skulle vedligeholdes uden bekostning for de øvrige lodsejere.

[54] Inde i skabet er fæstnet endnu en (ukomplet) frisefylding med akantusløv.

[55] De to gavles særformer i forhold til de øvrige stolegavles tyder vel på en særlig anvendelse. Udelukkes kan det dog ikke, at såvel gavle som renæssancepanel er genbrugt stoleværk.

[56] LA Vib. Ribe bispearkiv. Indb. og syn 1798-1802 (C 4.705).

[57] Meddelt af Th. Frobenius & Sønner.

[58] Th. Frobenius & Co.: Orgelfortegnelse 1937.

[59] Se C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere, 1882, s. 113.

[60] C. Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie, Varde 1942, s. 286.

[61] Søren Manøe Hansen: Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601. I ÅrbRibe 1984, s. 169.

[62] Birgitte Reedtz Pedersdatter, g.m. Jørgen Skeel Due til Sønderskov, blev begravet i Brørup kirke 25. okt. 1695.

[63] Lise Buurgaard og Agner Frandsen: Træet i stenen, Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten. Historisk Samfund for Ribe Amt 1989, s. 69-70.